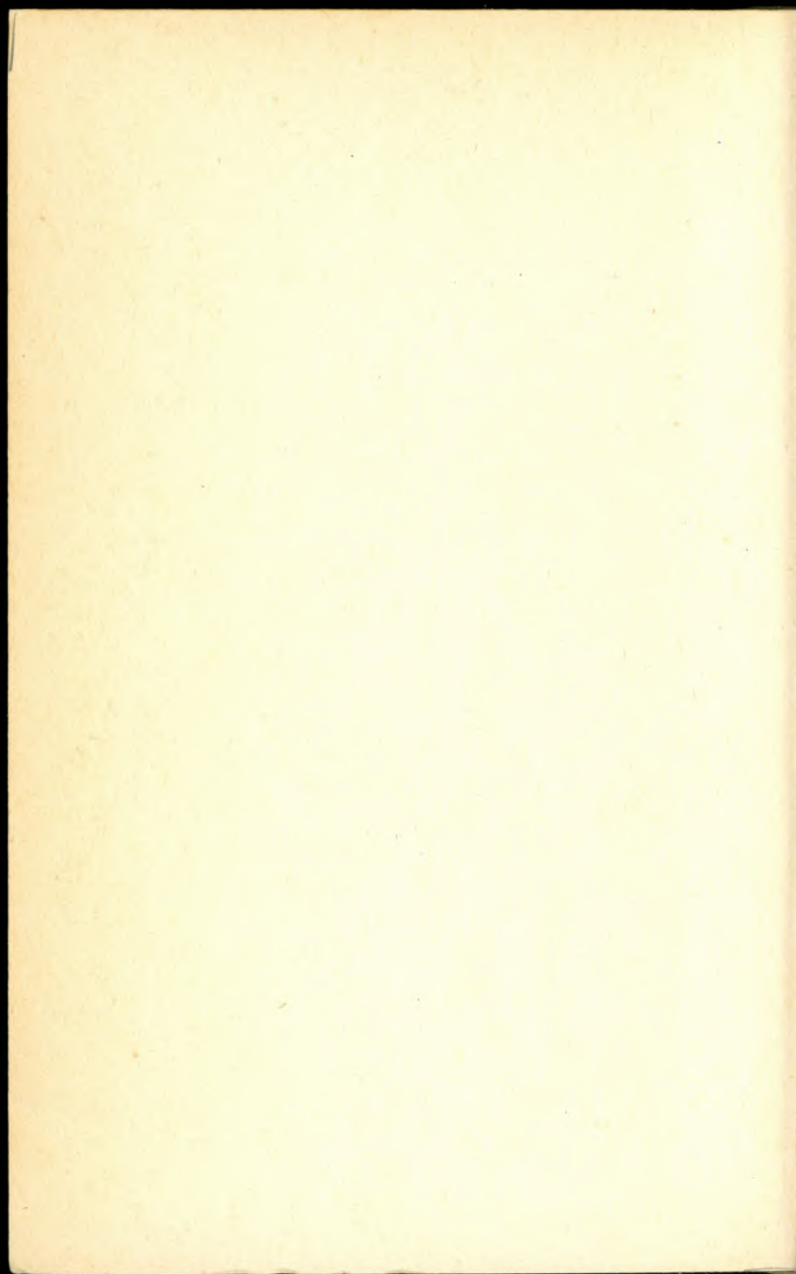


163.154



163154

1000 péld

64

FITOS VILMOS:

ÉRTÉKELÉS ÉS MEGISMERÉS

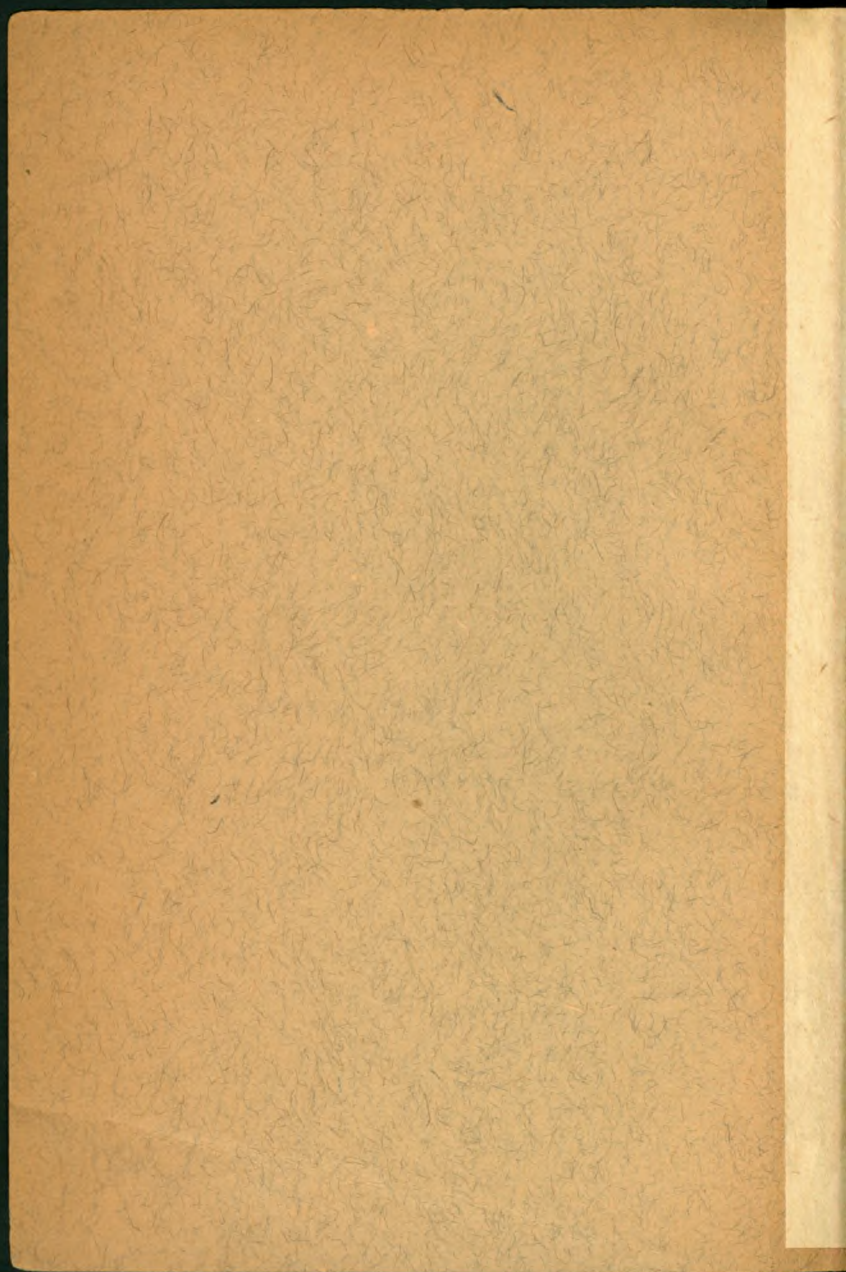
MI AZ AKARAT?
MI AZ, AMI LÉTEZIK?
MI AZ IGAZSÁG?
MI AZ ÉRTÉK?
MI A SZÉP?
MI A TÖRTÉNÉS?

KIADJA:

PFEIFER FERDINÁND (ZEIDLER TESTVÉREK)

KÖNYVKERESKEDÉSE

Budapest, IV., Kossuth Lajos-utca 5



FITOS VILMOS:

ÉRTÉKELÉS ÉS MEGISMERÉS

MI AZ AKARAT?

MI AZ, AMI LÉTEZIK?

MI AZ IGAZSÁG?

MI AZ ÉRTÉK?

MI A SZÉP?

MI A TÖRTÉNÉS?

KIADJA:

PFEIFER FERDINÁND (ZEIDLER TESTVÉREK)

KÖNYVKERESKEDÉSE

Budapest, IV., Kossuth Lajos-utca 5

Ph. sp.

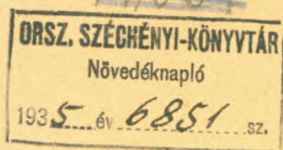
Megjelent a »Pestvármegyei Népművelés«
VI. és VII. évfolyamában.



163154



~~144064~~



Hollóssy János könyvnyomtató műhelye
Budapest, VII., Jósika-utca 20.

Bevezetés.

Az élet elsőbbsége a tudással szemben kétségtelen. Mi emberek életet akarunk mindenekelőtt s nem az életnek valamilyen magyarázatát. Nem csillagászatot, hanem a csillagos eget magát. Illatos virágot, zamatos gyümölcsöt s nem botanikát. A forrás üdítő vizét akarjuk inni, nem vegyelemzését firtatni. A világ világosságát nem a tudomány mérőeszközeivel felfogni, hanem lelkünknek fény után való vágyakozásával megragadni.

De éppen ennek az életnek az érdekében van szükségünk ismeretre, mely nélkül legegyszerűbb életfeladatainkat sem volnánk képesek megoldani. A gyakorlati ember álláspontjáról ez a körülmény adja meg az ismeret jelentőségét. S nemcsak természetismeretre van szükségünk. A vallási, gazdasági, állami, egyházi, családi élet, a nyelv, jog, erkölcs,

művészet tényeit a természettudomány nem magyarázhatja meg. Ezek valamennyien emberi értékeléseket rögzítenek meg. Az értékítélet tehát a tárgya a tudományok egy másik csoportjának, a szellemi tudományoknak.

Évezredek erőfeszítése nem tudta ezt a tárgyat fölfedezni, mert az értékítéletet igazságnak tartották a gondolkodók. Az értékelést a megismeréstől nem tudták megkülönböztetni. A világalakító gondolat (értékítélet) a világmagyarázó gondolat (igazság) szerepét játszotta: vallásos hit és metafizika egybeesett, erkölcsi normák etikai rendszerekké szövődtek, a jogérzet megnyilatkozásai együttvéve adták a jogtudományt s maga a filozófia is értékítéletekre volt fölépítve.

Szubjektív és objektív meggyőződés között nem volt különbség, amennyiben minden meggyőződést kifejező ítélet az igazság igényével lépett fel. Tudományos viták folytak értékelő alapon, mert bármely állítás csak igaz vagy téves lehetett, mintha az ellenmondás elvének érvénye az értékítéletekre is kiterjeszthető volna. Sűrűn akadtak, akik a hit dicsfényének ragyogásától nem vették észre a tudást és olyanok, akik

a tudás gőgjében lenézték a hitet.

Az értékelés szükségképpen ellentétességében hamisan logikai ellmondást látó jelfogás táplált mindenféle lelki lehangoltságot, csüggedést és kételkedést, amennyiben gyakran szárnyát szegte az eszménységnek, hitet bénított, lelkesedést lohasztott, a „szubjektív“ jelző elé biggyesztett lesújtó „csak“ szócskával a lélek virágos kertjeit letarolta.

Nem vette észre az értékítélet „igazságát“ védelmező gondolkodás, hogy éppen a leglelkesebb, a szentnek tekintett meggyőződést kifejező ítélet, mely lelkünknek leghatalmasabb lendületeiből gyöngyözik ki s amelyért életünket is készek vagyunk feláldozni, olyan gondolatot foglal magában, amellyel szemben az igazság kérdését nem is lehet fölvetni. Az igazságot ettől éppen az a sajátsága különbözteti meg, hogy nincs benne semmi lendület, semmi lángolás; mert nem az ítélő alany vallomása önmagáról, hanem valamely tárgyra vonatkozó megállapítás.

Az értékelés és megismerés megkülönböztetését 1904. óta egy sereg tanulmányban fejtegettem azzal a meggyőződéssel, hogy értékítélet (eszme, szubjektív, irracionális gondolat) és igazság lényegesen külön-

bőznek egymástól s hogy az előbbi az élet vezető, irányító gondolata, a megismerésben a szellemi tudományok tárgya.

Napjainkban több jel mutatja, hogy ezt a két szempontot, illetve e kétféle gondolatot összetévesztő (azonosító, egyaránt igazságnak tekintő) felfogás kezd tért veszíteni. Csak GOMBOCZ ZOLTÁN cikkét említem: „Nyelvtudomány és nyelvhelyesség.” (Magyar Nyelv, 1931. évf.) Már a címében kifejezte azt a felfogását, hogy a nyelvhelyesség kérdése nem nyelvtudományi kérdés. Kifejti és példákkal illusztrálja, hogy a nyelvhelyesség kérdésében nem tudományos alapon, hanem normative lehet dönteni.

Egy lépés híján hasonló állást foglalt el MOÓR GYULA 1923-ban megjelent „Bevezetés a jogfilozófiába” című könyvében a jog és jogtudomány, illetve jogbölcsezet viszonyára nézve, míg korábban a tudományosság igényével fellépő művekben „helyes jog”-ról beszéltek, vagyis értékelték. Moór Gyulának erről a könyvéről BODA ISTVÁN többek között ezt írja: „...oly értékelméleti alapvetés körvonalait látjuk kidomborodni, melyet külön hely illet meg filozófiai irodalmunkban.” (A neve-

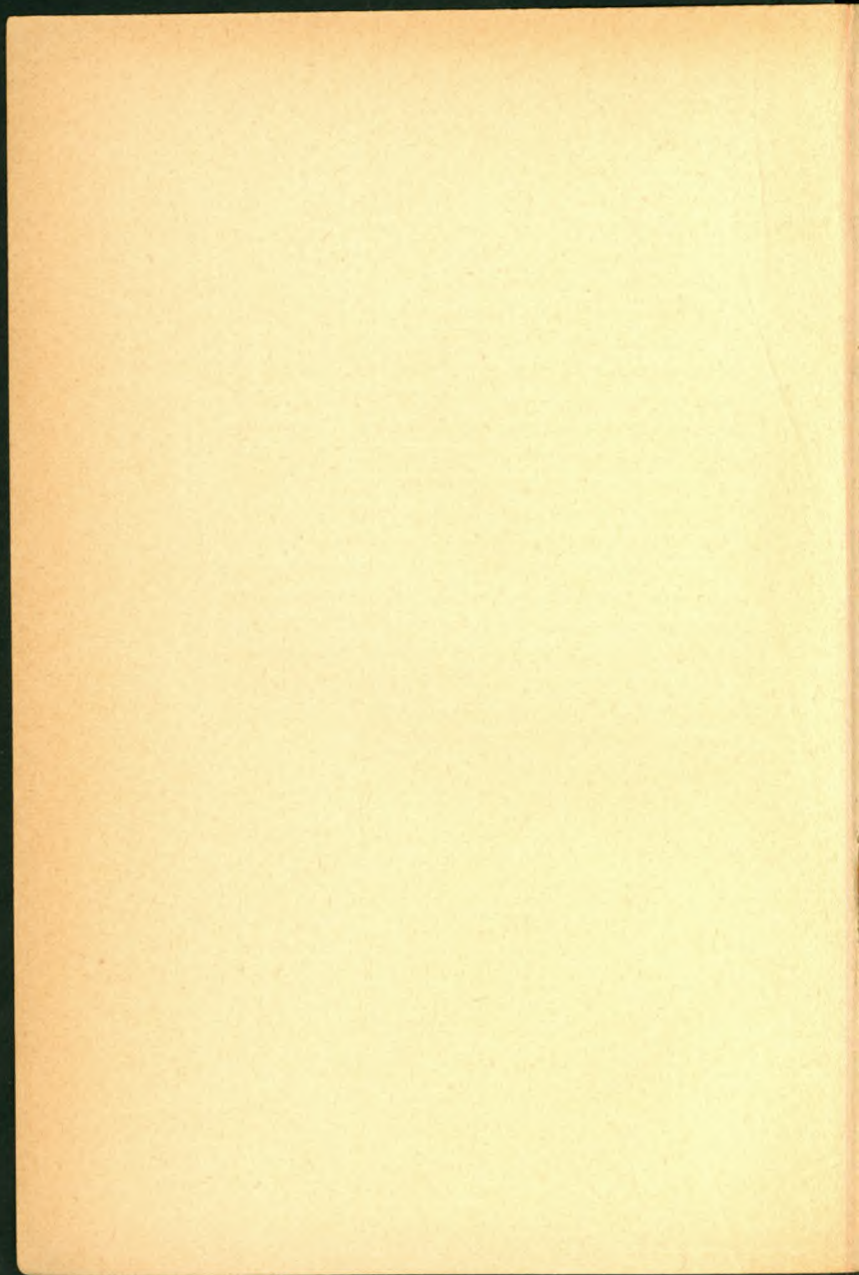
lői célkitűzés problémájához. Berlin, 1926. 11. lapalji jegyzet.) Ez a külön hely olyan mértékben illeti ezt az értékelméleti alapvetést, amely mértékben meg tudja különböztetni az értékelést a megismeréstől.

De ugyanez áll az összes szellemi, elsősorban pedig az ú. n. „normatív tudományokra.” S ez előbb-utóbb nyilvánvaló lesz. Az etika és társai akkor lesznek tudományok, ha megszűnnek normatívok lenni.

Ennyit előlegül. A többi a következő fejezetek fogják megvilágítani. Mondanivalómat igyekeztem lehető sűrítésben nyújtani a szüntetikus gondolkodásra hajlamos olvasónak. A kitűzött problémák részletesebb fejtegetése elfődné a rendszer alapgondolatainak nagyvonalú összefüggéseit.

Budapest, 1935 március.

FITOS VILMOS.



Mi az akarat?

A természetben való tájékozódás szükséglete többé-kevésbbé ki van elégítve. De aki a gondolatok világában próbálna eligazodni, csakhamar süppedő, lápos talajra jutna, a sűrű bozótban megakadna, vagy a hamis útjelzők ellenmondásaiban végkép eltévedne. Legtöbben ezért nem is vállalkoznak ilyen útra s gyakran úgy látszik, mintha nem is tartanak szükségesnek ezt a vállalkozást.

Minden ember, a tanító, nevelő, népművelő még nagyobb nyomatékkal és gyakrabban emlegeti az igazság nevét, beszél valóságról, értékről, szellemről, anyagról, eszményiségről, jóról és rosszról, szépről és rútról. És mintha valami haligatag meg egyezés volna az emberek között ezeknek a szavaknak az egyértelműségéről, legtöbbször nem igen látszanak feladatuknak tekinteni az idevágó kérdések tisztázását. Mintha minden magától értetődő volna. Mintha a »természetes«, »józan« ész mindenki előtt gyöngéden feltárná a rejtelmek világát.

De hát akkor mért fáradoztak évezredek át a legnagyobb elmék, ha itt nincs

semmi kutatni és megoldani való? Ők sem oldották meg ugyan a nagy kérdéseket, de munkájuk elárulja, hogy látták a fűrésző szemeik előtt kacskaringózó kérdőjeleket.

Pedig a legegyszerűbb embernek is mindennapi életébe mélyen belevág az anyagi megélhetésnek, a társadalmi elhelyezkedésnek a lehetőségein kívül az is, hogy milyen feleleteket lehet adni a lét nagy kérdéseire s hogy minek tartjuk az igazságot, a valóságot és az értékességet. Összefoglaló, egymástól térben és időben távoleső dolgok közötti kapcsolatok meglátásáról is szó van itten s azt nem pótolhatja az elemző aprólékosság szűk kuckójában való meghúzódás.

Az iskola már érzi ennek az aprólékos-ságnak a következményeit többek között a »szellemi túlterhelésben.« Ha *gondolkodás* helyett *emlézés* a jelszó, a memóriára súlyos teher hárul és hiányzik a teherbíró erő, a tömértelen adatot összekötő gondolat. A meggyőződést jelentő gondolat. Mert meggyőződés nélkül ez is csak adatszámba megy. Nem elég tudnom, hogy ez ezt mondta, az meg azt mondta. A legégetőbb nagy kérdés az, hogy én mit mondjak.

Valamilyen meggyőződés nélkül nem lehet meg az ember. De hogyan jut hozzá, mikor egyidejűleg is, meg más-más korban oly sokféle a felfogás ugyanazokról a dolgokról? Pedig a rendszertelen, ki nem mélyített, meg nem alapozott tudás tele van

ellenmondásokkal és a lelki anarchia tüneteit mutatja. »Mit tudom én?« — szokta mondani Montaigne, ha fölmerült egy-egy kérdés. A dolgok folyton változnak és a felfogások is különböznek egymástól. Különösen az erkölcsi kérdésekkel volt elégedetlen: »Micsoda erkölcsi jó az, amely tegnap becsülésben és érvényben állott, ma pedig nem s amely a folyó tulsó partján már bünszámba megy?«

A kételkedés rendszerint együttjár a gondolkodás sokféleségével, ami azt mutatja, hogy nehéz ebben a sokféleségben eligazodni. Ily körülmények között a népművelő, a nevelő hogyan reményli feladata megoldását? Hagyján, ha nem tudjuk, mikor hül ki a Nap, vagy hány millió fényév alatt ér hozzánk a legtávolabbi csillag fénye. De logikai, metafizikai, lélektani, értéktani, ismeretelméleti, etikai, esztétikai eligazodás nélkül minden állításunk bizonytalan, felületes, ellenmondások közt ingadozó és zavaros lesz.

És hogy viszonylik az ismeret a cselekvéshez? A tudomány nem állapíthatja meg, hogy miben higgyünk, mire törekedjünk és miért lelkesedjünk. Nem mondhatja meg, melyik a helyes erkölcs, a helyes jog, a helyes nyelv; azt sem, hogy mit tartsunk szépnek és rútnak. Nem dönthet művészeti irányok küzdelmeiben, nem szabhatja meg, hogy mi legyen a nevelésnek, a büntetésnek, az életnek a célja. Nem igazolhat politikai

irányt, társadalmi törekvést, gazdasági elvet. És mégis szükségünk van ismeretre. Mert, — bár az értelem megállapításaiból közvetlenül nem következik a legparányibb lelki megmozdulás sem, — *a cselekvés számára eszközi jelentősége van a tudásnak.* Hogy *a tudomány hatalom*, ez metaforikus kifejezés. *Hatalom a nagy tettekre és alkotásokra lendülő ember a tudás birtokában.*

Mérjük meg ennek a tudásnak mélységeit a tanítás, népművelés, nemzetnevelés érdekében.

Milyen alapon állíthatom, hogy csakugyan igaz, amit igaznak tartok? Hogyan tudhatom, hogy mi az, ami létezik? Mért ragaszkodom valamihez, amit jónak, szépnek látok és mért nem pártolok el tőle, ha mások ellentmondanak is? Mire támaszkodom mindezekben az esetekben? Mi adja meg nekem azt a szilárdságot, a megingathatatlan meggyőződést, amellyel kitartok állásfoglalásaim, döntéseim mellett?

Ezek a kérdések a gondolkodáshoz nem szokott, felületes embert elkerülik. De akiben megfogamzanak, annak nincs nyugta tőlük. Éveken, évtizedeken át tartó vívódások támadhatnak a világosságot szomjazóban, míg valamilyen megnyugtató eredményhez jut.

Mindenek előtt feltűnik, hogy *én* vagyok az, aki állást foglal, állít, dönt; aki ragaszkodik valamihez és kitart mellette. Ezek az állásfoglalások, elfogadások és elutasí-

tások, helyeslések és ellenvetések az én tudatomban merülnek fel és ha valamit igaznak, létezőnek, jónak, szépnek tartok: egész lelkemmel érdekelve vagyok. A megismerés számára itt elsősorban *lélektani problémák* kínálkoznak.

A lélektant korábban inkább természet-tudományként művelték, újabban inkább a szellemi tudományok közé sorozzák. A lelki életet már nem úgynevezett elemekből, lelki adottságokból, tudattényekből próbálják összerakni, hanem annak *egységéből* indulnak ki. A tudat már nem színpad, melyen a lelki jelenségek átvonulnak, hanem elsősorban tevékenységek megindítója, forrása. Egy *alanyt* vesznek föl, amelyre a tudattartalmakat vonatkoztatják. Mindent összevéve: a lélektan kezd már lélektan lenni. De még messze van attól, hogy a lélek életnyilvánulásait a maguk valóságában tudja leírni és megmagyarázni.

Különösen láthatjuk ezt az *akaratkérdése* körül felhalmozott fejtegetésekben, melyeknek kanyargós útjai ilyen zsákutcában szoktak megtorpanni: »az akarat = akarat.« A lélekbűvár a gondolkodást mindenestől tárgytudatnak tekinti s az ítéletet teljesen ennek a tárgytudatos gondolkodásnak tulajdonítja. Ítéleten valami passzívítást, valami elméletit értve, kénytelen az akaratot, mely nem passzív s nem elméleti, holmi »vak erő«-ből származtatni.

Korunk nevelési iránya az akaratnak je-

lentősebb szerepet szán lelki háztartásunkban szemben az értelem kiművelését mindek fölé helyező előbbi iránnyal. De hogyan oldja meg a feladatát, ha az akaratot az értelemre támasztja? Hogy küzdjön eredményesen az intellektualizmus ellen, mikor minden ítélet az értelem hatalmában van? Mire megy az említett vak erővel? Ez a vak erő állítólag valami akarat-embrió, mely a tárgytudat emlőjén duzzad félelmes hössé.

A nevelési elveknek nem volt szilárd támaszuk a lélek tudományában. Az eddigi lélektan és logika egyaránt figyelmen kívül hagyta az *értékitéleletet*. Az értékelést elhanyagolta a megismerés mellett, illetőleg azt ebbe beleolvasztotta s az akaratot és az érzelmet ítéletnélkülinek, vak ösztönből, homályos vágyakból s ezeket is lehetőleg testi diszpozíciókból eredőknek tekintette.

Nem állíthatjuk, hogy minden intellektualista lélektan azonosítja az akaratot a tárgytudattal, sőt azt sem, hogy az akarást a gondolkodásból közvetlenül származtatja. De ha szembeállítja a kettőt egymással, az akaratról nem tud egyebet mondani, mint amit már Aristoteles mondott, hogy az is tárgyra való vonatkoztatás, csak »más módon.« Pedig az akarat a dolgot, amelyre vonatkozik, egyáltalában nem tekinti *tárgynak*. Nem tárgyról *állapít meg* valamit, hanem egy az akaró alany és valamely *dolog* közötti *viszonyt*, eleven kapcsolatot *teremt meg*. Vagyis az én nemcsak konstatálja a

változásokat, hanem értékelő állásfoglalásai-val előidézi.

Az alany önérvényesítése mutatkozik itt meg, nem egy tárgyra vonatkozó ismeretnek jutunk a birtokába. Ime egy példa. Indulóban vagyok, hogy hazulról eltávozzam. De vendégem érkezik s otthon maradok. Mért maradtam otthon? Az intellektualista lélektan szerint a vendég érkezése miatt, illetve, mert vendégem érkezett. A vendég érkezése az *alapja* elhatározásom megváltoztatásának, *reális oka* pedig ösztönszerű törekvésem, szokásos hajlaimaim, vágyaim, érzelmeim, vagy más effélék.

Szembe van állítva ebben a felfogásban az értelem döntése valami ítéletnélküli állapottal s ezek egyike sem azonos az akarat-tal. Mert — mint láttuk — az akarat = akarat. De hát akkor mit élünk át, mikor akarunk? Csak akarásunk alapját (motivum), vagyis indokát (ráció) és valami ösztönszerű állapotot, amely »valóságos oka« akaratunknak, de amely esetleg nem is tudatos, amely semmi követelménnyel nem lép föl velünk szemben s amelyre ezért nem is támaszkodunk elhatározásunkban? Az akarást magát nem éljük át?

Az előbbi példával kapcsolatban tehát még mindig fennáll a kérdés: miért maradtam otthon? Azért, mert a vendég fogadását *kötelességemnek* tartom. Nem a vendég érkezése, mint objektív gondolattartalom lép föl velem szemben követelménnyel,

hanem erkölcsi felfogásom határozza meg magatartásomat. Nem a tárgytudatnak, hanem az értéktudatnak van itt döntő szerepe.

De az is lehetséges, hogy nem maradok otthon. Ha fölteszük, hogy orvos vagyok s beteghez hívtak, azért megyek el, mert a beteg érdekét fontosabbnak tekintem annál a figyelemnél, amellyel vendégem iránt tartozom. Sem az első, sem a második elhatározásomat nem lehet megmagyarázni holmi ösztönösséggel, talán nem is tudatos hajlammal, sejtelemszerű vágglyal, ködös érzellemmel. De igenis meg lehet magyarázni egy értékítélettel.

Valamiféle lény vagyok, valami célját látom az életemnek. Ennek megfelelően valamit kívánatosnak, valamit kerülendőnek tartok, vagyis *értékelek*. Ez az értékelés, ez az önérvényesítésre való törekvésem határozza meg minden moccanásomat s tölti meg tudatomat tartalommal. Ez válogatja ki számomra az érzeteket, képzeteket, ez irányítja képzeletemet, ez dönt abban, hogy emlékezetemben mi és hogyan merülhet föl, ez szabja meg, hogy minék a megismerésére törekedjem, ez korbácsolja fel és simítja el érzelmeim hullámaait.

Csak az alany értékelő magatartásának figyelembevételével értem meg a tudat tényeit s csakis így vagyok képes azokat egymástól megkülönböztetni, összefüggően elrendezni s közös eredetre visszavezetni. Csak így világosodik meg a tudat egysége,

míg az értékelésnek a tárgyias gondolkodásba való beolvasztásával a lélektan atomisztikus marad, amilyen mindig volt.

De a megismerő, tárgyias gondolkodásnak sem lesz semmi értelme, ha nem vesszük figyelembe azt az értékelést, melynek szolgálatában a gondolkodás műveleteit végrehajtjuk. Egész egyéniségünk, jellemünk, világnézetünk értékelésunktől függ s ez az értékelés dönt abban, hogy mit és hogyan veszünk tudomásul, hogy mit akarunk és hogy mi tölt el bennünket örömmel, vagy fájdalommal.

Nem lehet a tudattartalmakat magukban leírni sem annak a forrásnak az ismerete nélkül, amelyből fakadtak. Ha nem tudom, hogy a tudat tényei egy alany önérvényesítéséből, vagyis értékeléséből származnak, teljesen értelmetlen, összefüggéstelen felsorolásra vagyok csak képes. Így látja pl. a zongorát, vagy a petróleumlámpát az, akinek sejtelme sincs róla, hogy mit lát: »Fényfakörülményelt vascénaghelyezményes kézösszviisszugrászati lábnyomatos hangtartasz.« »Földenybuggyanat-zsiradéktelített üveggömbületegyületű pamutfonadék közbeszorult lefelcsavargányos éjjeli fénytartasz.«

Az akaratí aktus az érnek állásfoglalása a világgal szemben. Ez az állásfoglalás pedig értékelés. Az értékelő alany nem konstataálja a változásokat, hanem előidézi. Értéktétel nélkül nincs lelki megmozdulás, mert

az értékelés önérvényesítés a legtágabb értelemben. Nem azonos a Darwin-féle létért való küzdelemmel, mely a gyengébbnek a pusztulásra vezet. Sem Nietzsche hatalom-akarássával. Az önfeláldozás is önérvényesítés. Aki magát feláldozza, éppúgy a saját lényegét adja, mint a mások felett hatalmaskodó. Csak az értékelésük különböző, vagyis akaratauk állítja más-más viszonyba az ént a nem-énnel.

A fizikai világban végrehajtott cselekvés nem azonos az akarással, ez már az akaratnak az érzéki realizálása. Az akarat belső cselekvés, lelki megmozdulás s csak mint ilyen lehet a lélekismerés tárgya. Lélektanilag nézve, a tett végre van hajtva a lélek belső állásfoglalásával. Mikor egy művészi alkotást szépnak tartok (értékelés), ez azt jelenti, hogy akarom. És birtokba is veszem lelkileg. Nem szükséges a festményt, mint fizikai dolgot megvásárolnom, vagy ellopnom a képtárból, mint azt Leonardo Mona Lisájával tették. Hiszen maga a műalkotás is belső, lelki dolog. A festmény a vásznon csak arra való, hogy azt az alkotást mások számára hozzáférhetővé és marandóvá tegye.

Az értékelő állásfoglalás, vagyis az akará: *ítélés*. Elfogadás, vagy elutasítás. Nem azonos az elméleti természetű megismeréssel, mely mindig tárgyráirányultságot jelent.

Nem ítélés és akará állanak tehát egy-

mással szemben, hanem kétféle, egymástól lényegesen különböző ítélés: *értékelés* és *megismerés*. Mindkettő elfogadás, vagy elutasítás, csakhogy az utóbbi igaznaktartás, az előbbi önérvényesítés.

Akik azt hirdetik, hogy az akarati aktus nem ítéleti aktus, azokat ebbe a hinárba az a hamis felfogásuk vezeti, hogy az ítélet annyi mint elméleti állítás. Holott csak a megismerő alany ítélete elméleti természetű, az értékelő (akaró) alanyé nem az. Nem is irányul valamely dologra mint tárgyra, hanem mint alanyra s azt a viszonyt határozza meg, amely a két alany között előáll.

Ez a viszonymeghatározás nem ténylegességet jelent, hanem helyeslést, vagy helytelenítést, a valóságba való belenyugvást, azon való örvendezést, vagy ellene való fellázadást, szembehelyezkedést, amire az elméleti természetű ítélet, a megismerés nem képes, csak a dolgok ténylegességének a megállapítására.

A fentiekből kifolyólag az »én akarok« és »ezt kell tennem« kifejezések más-más szavakkal lényegileg ugyanazt jelentik. Mind a két formula az alany értékelése, végső akarati döntése. Mert az értékelés nem »megelőzi« az akaratot, hanem az akarat maga = értékelés, állásfoglalás, cselekvés. Hogy ez a cselekvés bent a tudatban megy-e csak végbe, vagy külsőleg, érzékileg, mások számára hozzáférhetően is, ez a körülmény

nem döntő az akarat = értékelés lényegére, mivoltára nézve.

Ennek a felismerésnek a hiánya látszik meg azon a felfogáson, mely a medítáló, gondolkodó, magába vonult embert passzívnak, akaratnélkülinek, az érzéki világ zúgó hullámaiban lubickolót pedig erős akaratúnak tekinti. Pedig egy szemlélődő brahmin, egy stilita, egy bölcséleti rendszert építő gondolkodó nem okvetlenül gyengébb akaratú, mint egy hadvezér, egy bankigazgató, egy labdarúgó bajnok. Csak értékelésük iránya más, életük célja különböző, nem ugyanazt tartják fontosnak. Amit az egyik leg többre értékeli, azt a másik semmibe veszi.

Nincs és nem lehet passzív magatartás lélektani értelemben. Mert az alany élete szakadatlan önérvényesítés, aktivitás. A felületesség, a megismerésbe értékelést keverő tájékozatlanság azért tart passzívnak valakit, mert nem azt cselekszi, amit bizonyos értékelés alapján várnak tőle. Hasonló ez az ízléstelenség, erkölcstelenség, hitetlenség vádjához a más ízlésűekkel, más erkölcsűekkel, más hitűekkel szemben.

A kifejtett gondolatok bevilágíthatnak a nevelés tudományának, vagyis a tudományos értelemben vett pedagógiának titokzatos mélységű problematikájába. Ha ugyanis az akarat nem egyéb, mint értékelés, akkor a nevelés voltaképpen az értékelés irányítása. S hogyan lehet az értékelést irányítani? Ér-

tékeléssel. Tehát nem megismeréssel, mint azt rendszerint egy hamis intellektualizmus tenni szokta. Persze, eredménytelenül. Mert még az értelem feladataira is csak abban az esetben vállalkozik valaki, ha előbb olyan értékelés válik benne meggyőződésé, amely az értelem bizonyos munkájának az elvégzését ránézve kívánatosnak mutatja.

A nevelés kérdése, — akár egyéni, akár nemzetnevelésről van szó, — lényegében világnézeti kérdés. A világnézetet pedig az értékelés iránya határozza meg. Nem ismeret ez a világról, hanem az énnel szemben való állásfoglalása. Nem magyarázata a dolgoknak (tárgyirányultság), hanem a tudat célirányultsága. Az emberi jellemek különbözősége mutatja, mily sokféle iránya lehetséges az értékelésnek.

Ezen a ponton a nevelés kérdése összefügg az akarat szabadságának sokat vitatott kérdésével, amely még ma sincs megoldva. A megoldást lehetetlenné tette a vitakozó felek mindenkorai értékelő, tehát tudományon kívüli állásfoglalása. Az előadottakból ugyanis nyilvánvaló, hogy ha az akarat azonos az értékeléssel, akkor az értékelés csak tárgya lehet a tudománynak és semmi esetre sem lehet a feladata.

Az akarat szabadságának kérdése tehát nem tisztán lélektani kérdés, hanem átnyúlik a metafizika és az ismeretelmélet területére.

Mi az, ami létezik?

A felületes gondolkodás s az ennek megfelelő nyelvhasználat az érzékeink nyújtotta adatokat tekinti valóságnak. Az érzetek összege ebben a felfogásban maga a létező dolog. Eszerint tehát a porszemektől a csillagokig, a fűszálaktól az őserdőkig, a vízcseppektől az óceánokig, a baktériumoktól a szauruszokig minden, amit látunk, halunk, ízlelünk, összevéve az egész mindenség volna a lét világa. Ez a keletkező és elmúló, folyton változó, hullámzó jelenség-világ volna a valóság.

Ez a sokszerűség kápráztatja az ámuló embert, ez a nyüzsgés, forgás, száguldás szédíti és ingatja alatta a szilárdnak óhajtott talajt. Ugy hanyódik a világban, mint a hajó a háborgó tengeren. Porszemnek tekinti magát, mit a szelek elragadnak, félregnek, amelyet bármely pillanat eltíporhat. Aggodalommal tekint a jövőbe, mert ki tudja, mit hozhat a holnap?

Bizonyos, hogy állításaink nagyrésze valami létezőre vonatkozik. De a létezőt az érzéki adatok hálójával megfogni nem lehet. Abban a pillanatban, amikor valamit kimondunk róla, már nem az, ami volt,

már más színben mutatkozik, kisiklik a hálóból s örökre eltűnik s^{vár} szemünk elől.

A görög Thalestől kezdve próbálták gondolkodó elmék a sokaságot egységre visszavezetni, eleinte a vízből, tűzből, földből, levegőből magyarázni. Ezen az úton harmadfélezer esztendő alatt eljutottak a 92 elemhez s ezekből rakták össze a kimeríthetetlen változatosságban pompázó világot.

A legutóbbi évtizedek óta azonban az elektronelmélet ezt a világot szétfoszlatta. A létezőt az anyagban, az érzéki adatok szövédékeiben kereső ember ámulva látta, hogyan tűnik el az ő fáradságos munkájával mesterségesen összerakott világa, melyet eddig a markában szorongatott.

A létezés titokzatos kérdésének ez az ősi megoldási kísérlete tehát nem sikerült. Pedig olyan egyszerűnek, olyan magától értetődőnek látszott s látszik ma is a legtöbb ember szemében. Így látták évezredekken át azt is, hogy a Nap forog a Föld körül. S miben bízzék az ember, ha már a saját szemében sem bízhatik?

De hát a szem csak az érzéki benyomásokat fogja fel, a megismerésnek pedig nem ez az eszköze, hanem az értelem, mely képes túlmenni az érzéki adatokon.

Kant, a németek nagyhatású gondolkodója, meg akarta mutatni, hogy mire képes a tiszta ész és felcsillantotta a jelenségvilág mögött rejtőző valóságot egy pil-

lanatra, hogy aztán megint elveszítse. Mert hiszen szerinte éppen ezt a való világot nem lehet megismerni, csak a jelenségvilágot, amely nem is létezik. Mire megyünk az ilyen ismerettel?

Évezredek gondolkodása sokféleképpen gyürkőzött neki a lét talányának, de megoldáshoz máig sem tudott eljutni. Akik az érzéki adatokat csalóka képeknek tekintik, vagy azt teszik fel, hogy nincs is egyen a mi számunkra, csak ez a látszat; vagy pedig azt, hogy ezen a látszaton kívül van valami valóban létező, mely ha különbözik is a mi képeinktől, de mégis az érzékiség természetével bír. S hol végképp lemondanak a megismeréséről, hol meg éppen abban látják a tudomány feladatát, hogy a kutatót hozzá elvezesse.

A valóság keresésében el is jutottak az energiáig. De csak képet cseréltek képért, érzéki adaton egy másik érzéki adatot szereztek. Metafizikai (lételméleti) kérdést akarnak megoldani és nem tudnak a fizika bűvös köréből kiszabadulni. Fogva tartja itt őket az aristotelesi logika azonosság-elve, mely nem egyéb, mint az ítélet alanyának és állítmányának azonosítása.

Nem álltak meg soha ámulattal az ítélet kéttagságának nagy mélységeket rejtő ténye előtt. Ha az állítmány csak azt ismételne meg, amit az alany mond, mi szükség volna erre a kéttagságra? És juthatnánk-e akkor egyáltalában ítélethez? Az

alany nem állít semmit, akárhányszor ismétljük is meg azt. S így róla csak azt tudhatjuk meg, amit az állítmány foglial magában.

Az angol Berkeley szintén az azonossági elv alapján azt gondolja, hogy ha mindazt elveszjük az almából, amit az érzékeink nyújtanak róla, semmi sem marad meg belőle. Vagyis, hogy az alma azonos az almáról szóló ítélet állítmányában felsorolt érzéki adatok összegével.

Ez a felfogás az eddigi logika azonos-ság-elvének az alapján áll. Az ilyen ítéletnek tulajdonképpen nincs alanya s így nem is tekinthető ítéletnek. Közelebbről azt jelenti ez, hogy a valóság maga elsikkadt a nagy buzgóságban.

Mert amit Berkeley elvesz, azt nem az almából, mint az ítélet alanyából veszi el, hanem az állítmányból, ahova a gömbölyű, piros, édes, nedves, sima, hideg stb. adatok tartoznak. Ezeket az adatokat ő korábbi ítéletek állítmányaiból alkotott fogalom alakjában belecsúsztatja az alanykategóriába s az állítmányban ismét szétfejt.

Ha már most egybevetjük a Kant és Berkeley fejtegetéseit az itt mondottakkal, világosan láthatjuk, hogy az, amit Kant jelenségvilágnak s egyben a megismerés tárgyának tekint, nem tárgya a megismerésnek s hogy maga a valóság, a Kant szerint megismerhetetlen numenon nem

megismerhetetlen, hanem amaz éppen a mi ismeretünk emerről.

Az egész jelenségvilág nem egyéb, mint állítmány, az alany pedig a tulajdonképpeni valóságot rejtí magában. Ez a valóság tehát nem lehet anyagi, érzéki természetű.

A valóságot mint nemérzéki létezőt saját tudatunkban közvetlenül ragadjuk meg, a történelem tényeiben közvetve. A természet jelenségei is erre a nemérzéki valóságra utalnak. Hogy a természettudomány a maga megállapításaiban megáll az érzéki tény mellett, ez a körülmény nem lehet érv a szellemvilág létezése ellen. A szellemi tudományok éppen annak a szellemvilágnak a földerítését tekintik feladatuknak, mely a vallási, erkölcsi, művészeti, jogi, politikai, társadalmi és gazdasági tényekben kifejeződik.

A szubstancia, ez a régi mesterszó, mint név kizárólag a szellemi valóságokat illeti meg s a következő fejtegetések során ebben a jelentésében használjuk.

A szubstancia kétféle működést végez: értékel és megismer. Az értékelés önérvényesítés, a többi létezővel szemben való állásfoglalás, célra való törekvés; a megismerés pedig ennek az önérvényesítésnek a szolgálatában áll. Az önérvényesítés az alany értékelő álláspontjáról nézve azt jelenti, hogy egy kívánt állapot értékesebb a meglevőnél. A cél ezt a nagyobb értéket jelöli meg.

A cél gondolata tehát a lételmélet körébe tartozik, míg az okság elve a logika körébe. Ez azt jelenti, hogy az okság elve magyarázza a létező dolgokat, amelyek a célszerűség irányvonalában haladnak. Az okság nem egy bizonyos szubstancia önérvényesítésén belül fedezhető fel, hanem a más-más célra törekvő szubstanciák egymáshoz való viszonyában.

A szubstanciák élete örök s ennyiben változatlan. De egymáshoz való viszonyuk folyton változik. A keletkezés és elmúlás, a kezdet és a vég, a születés és a halál nem a szubstanciákra magukra vonatkozik, csak egymáshoz való viszonyaikra. Minden szubstancia célja a többire nézve ok. Az érzéki tényekben a szubstanciák egymáshoz való viszonyai fejeződnek ki.

Az itt kifejtett gondolatok megvilágítják az akarat kérdését is a lételmélet szempontjából. Minden szubstancia örök, változatlan, szabad, független önálló lény. Hiszen szubstanciának lenni éppen ezt jelenti. De egy bizonyos szubstancia a maga akarat elhatározásában a többiek létét és önérvényesítését figyelembe veszi. Ez a körülmény nem jelenti az akarat korlátozását. Ellenkezőleg: inkább föltétele az akaratnak. Egy teljesen egyedül álló szubstanciának nem volna akarata. Egyáltalában nem is lehet egyetlen szubstanciát mint akaró, önérvényesítésre törekvő, célkitűző lényt elgondolni.

A determinizmus, mely az akarat szabadságát tagadja, összetéveszti a tudományt a tárgyával, az okot a céllal, a megismerést a létezéssel. Viszont azok, akik az akaratot szabadnak vallották, hajlandók voltak többé-kevésbbé megelégedezni a sok szubstancia létezéséről, vagyis azokról az adottságokról, amelyeken épül az egyes szubstancia akaratí elhatározása.

Az értékelmélet feladata annak a ténynek a megvilágítása, hogy mind a determinizmus, mind az indeterminizmus voltaképpen nem tudományos állásfoglalások, hanem értékelések, amelyek történetileg is a megfelelő korok szelleme szerint váltakoznak.

A szubstanciák egymáshoz való viszonyából eredő érzéki tények mint tér- és időbeli jelenségek állanak előttünk. Tér és idő ennél fogva nem tartoznak a létező dolgok közé. Ennek a megértését az teszi nehezzé, hogy a teret és az időt a létező dolgokról állítjuk s az emberek a gondolkodásukban évezredekken át meggyökerezett azonossági elv alapján hajlandók mindazt, amit valami létezőről állítanak, magával a létezővel azonosítani. Ezért nem jutnak jannak a felismerésére, hogy a létítélet alanya lételméleti, állítmánya pedig tapasztalati természetű. A létező dolog, a szubstancia örök és változatlan s így nem lehet térben és időben. Az örökkévalóság ugyanis nem mennyiségileg, hanem lényegesen különbözik az időtől s nem ennek végtelen hatványa.

Ugyanezen az állásponton oldható meg az élet kérdése mint tudományos kérdés. Nem arról van itt szó, hogy hogyan éljünk, hanem hogy mi az élet. Az előbbiekből következik, hogy a szubstancia élő lény és így nincs értelme annak a felosztásnak, amely a létező dolgok között élőket és életteleneket különböztet meg. Az »élettelen szubstancia« önellennyelmondás.

A természettudós csak önkényesen határolhatja el az élőket az élettelenektől, amennyiben az életnek bizonyos határozmányokat tulajdonít s az ilyenekkel nem bíró dolgokat életteleneknek nyilvánítja. Az élő és élettelen közé önkényesen húzott határvonallal egyszersmind új kérdést támaszt, az élet eredetének, keletkezésének a kérdését, amelyet nem tud megoldani. Nem is fogja soha, mert az élet örök s ennél fogva értelmetlen dolog a keletkezéséről beszélni.

Hasonlóképpen tarthatatlan a fejlődés gondolata is. Ez a gondolat leginkább azokban az elmékben vert gyökeret, akik az érzéki tényt magát valóságnak, sőt egyedüli létezőnek tekintik. Ennek következtében az érzéki tényeket, nem tudván máshonnan, kénytelenek egymásból származtatni. Pedig, amint láttuk, ezek a nemérzékiből származnak s nem hogy létező dolgoknak volnának tekinthetők, de a létitéleteknek csak az állítmányában szerepelhetnek.

Viszont akik kétféle létezőt vesznek fel lételméletükben: anyagot és szellemet, az

egymástól lényegesen különböző két dolog közötti kapcsolatot nem tudják megtalálni. Minthogy a kétféle szubstancia egymásból levezethetetlen, a legkörmönfontabb »elméleteket« eszelik ki a semmi közös sajátssággal nem bíró szellem- és anyagvilág összekapcsolására. Majd isteni beavatkozást tétéleznek föl, összekeverve a hitet a tudással, majd a két egyenlően szerkesztett úra hasonlatát alkalmazzák problémájukra, majd pedig mindkét tényező logicitásába kapaszkodnak, mint »közös« sajátsságra, miáltal ellenmondásba keverednek. Ha ugyanis szellem és anyag között semmi közös vonás nincs, akkor a logicitás sem lehet az. Azonfelül összekeverik a valóságot az igazsággal és megfelelkeznek arról, hogy csak a megismerés lehet logikus, nem pedig annak tárgya.

De ideákról sem lehet mint létező valóságokról beszélni s még kevésbé az érzéki tényekről, mint az ideák másolatairól. Az érzéki tények nem önálló létezők, de nem is másolatok. Akik a tapasztalat adatait a létező dolgok másolatainak tekintik, újabb megoldhatatlan kérdésekbe bonyolódnak, melyek legelseje aziránt érdeklődik, hogy hű-e a másolat, vagy hamis.

Pedig elménk, mikor ítél, nem másolatot készít a létező dolgokról s így ez a kérdés magától elesik. Az érzéki tény se nem hű, se nem csalóka kép, nem káprázat, nem az emberi elme alkotása. Ennek a

sokszerű, változó jelenségvilágnak tőlünk független valóságos alapja a változatlan, örök szubstancia, mely ítéletünk alanyában szerepel s a jelenségvilág az állítmány. Tehát nem két dologról lehet szó, melyek mindegyikének egy-egy ítélet felelne meg; hanem csak egyről, a létezőről. Itélni, amennyiben nem értékítéletről van szó, éppen azt jelenti, hogy a nemérzékihez (szubstancia) egy érzéki tényt kapcsolunk.

A Platon idea-tanában bemutatott ideák tulajdonképpen abstrakciók, fogalmak, nem pedig létező dolgok, élő valóságok. Az egész középkoron át vitatott s napjainkig is meg nem oldott kérdés, hogy az univerzálénak (egyetemes fogalom) van-e az egyes dolgoktól független, külön léte, úgy vágta ketté a világot, hogy mind a két fele elpusztult bele.

Mert sem az univerzale nem létezik, sem pedig a másolatoknak vélt egyes tapasztalati dolgok nem léteznek mint lételméleti ítéletek alanyai. Az előbbiek nem a létezés, hanem a megismerés körébe tartoznak, az utóbbiak pedig a metafizikai ítéletek állítmányaiban foglalnak helyet.

Hasonlóképpen nem helytálló sem a voluntarizmus, sem az intellektualizmus álláspontja. Mert nem az akarat, vagy a gondolkodás az, ami létezik, hanem a szubstancia, amely értékkel (vagyis akar) és megismer.

A pozitivizmus optikai csalódás áldozata. Azt gondolja, hogy az érzéki tények vannak

közvetlenül adva számunkra, míg a metafizikum önkényes föltevés, a képzelet alkotása, egy álmvilág után sóvárgó lélek mentsvára. Pedig közvetlenül mint szubstanciák (metafizikum) éppen a szubstanciákkal vagyunk kapcsolatban s az érzéki tények ezekből a kapcsolatokból származó eredők. Ha két drótot érintkezésbe hozunk egymással s rajtuk elektromos áramot vezetünk keresztül, az érintkezés pontján fény támad. Ha azután a drótokat szétválasztjuk, a fény eltűnik, mert nincs a drótoktól független, önálló léte. De nincs a drótoknak sem, mert azok is eredők, valamint az egész látható mindenség, érzékelésünk összessége.

A valóság mint szubstanciák sokasága reánk mint szubstanciákra közvetlenül hat s a hatás eredménye az érzéki képek sokasága. Nem ezeket érzékeljük tehát. A színek, hangok, ízek, szagok, a keménység, símaság, hideg stb. nem tárgyai, hanem eredményei a mi érzékelésünknek. Nem érzékelt dolgok, hanem érzékletek. Más szóval: nem alanyi, hanem állítmányi természetűek. A pozitívizmus tehát éppen magáról a valóságról, a létezőről nem tud semmit. Lételételeiben összetéveszti az alanyt az állítmánnyal.

Nem jutunk túl az érzéki tényeken ezeknek az energiára való visszavezetésével sem. Ez csak összefoglalás, sommázás, közös nevezőre hozatal, nem a létező valóság megra-

gadása. A fizikum csak állítmánya a metafizikumnak mint alanynak. Az energetizmus erről nem tud semmit s így nem is juthat el a metafizikáig.

A különböző metafizikai és metafizikaellenes felfogások kritikai tárgyalása során megemlítjük még a spinosizmust. Spinoza szerint anyag és szellem, test és lélek, Isten és világ egy és ugyanazon szubstancia két oldala. Ez a felfogás azért nem helytálló, mert a szubstancia egyszerű lény, nem összetett s még metaforikus értelemben sem lehet az oldalairól beszélni.

Legnagyobb a zavar azoknak a gondolkodásában, akik a metafizikát, — minthogy a tudomány fegyvereivel nem képesek meghódítani, — a vallás területére utasítják. Ez a magatartás hit és tudás mibenlétéről s egymáshoz való viszonyukról teljes tájékozatlanságot árul el. A metafizika problematikája ugyanis tudományos természetű. Minden tapasztalati adat egyedüli megalapozását nyújthatja, ha egyszer valaki megoldotta. Az összes szellemi és természettudományok rászorulnak erre az alapvetésre.

A tudomány vagy megoldja a maga feladatait, vagy egyelőre adós marad a megoldással. De hogyan lehet a tudomány meg nem oldott kérdéseit a vallás körébe utasítani? Hit és tudás két külön világ és egyik sem lehet pótléka a másiknak. Talán a tudás teljessége esetében a hit teljesen ki lenne küszöbölhető az ember lelkéből? Ez

éppoly képtelenség, mint amilyen képtelenség volna bár a legmélységesebb hittel a tudást fölöslegesen tekinteni.

A tudomány feladata a megismerés, a hit pedig alakító, hegyeket mozgató eleven erő. A szubstanciának kétféle működése van: egyik az értékelés, másik a megismerés. A hit az előbbihez, a tudás az utóbbihoz tartozik. A hívő lélek felhasználhatja a tudomány megállapításait, de a hit maga nem pótolhatja a tudomány mulasztásait és így nem konstruálhat metafizikát, vagyis lételméletet.

Az emberi gondolkodás történeti távlatába állítva az eddigi metafizikai felfogásokat, azt látjuk, hogy ezek ugyanúgy alakultak, mint szellemi életünk többi tényezői és meghatározói. Vallásos korokban theisztikus, a materializmus hódítása idején atheisztikus volt a metafizika is, akár az irodalom, a művészet, vagy a társadalmi élet. Sőt voltak metafizika-ellenes idők is, amikor tagadták a metafizika tárgyának a létezését. Ezekkel a felfogásokkal nem lehet tudományos vitába bocsátkozni. Értékelő s nem megismerő állásfoglalásoknak tekinthetők, amelyek egymással ellentétesek lehetnek, anélkül, hogy a köztük fennálló ellentét egyszersmind ellenmondás volna logikai értelemben.

Nem antinomiák ezek, amik egymást lerontják, hanem különböző törekvések, amelyek más-más életcél felé haladnak. S el

is érték ezeket a célokat, egyszer az egyik, máskor a másik a magáét. A tudomány számára nem eredményeket nyújtanak, hanem megismerési tárgyakat. Nem az a kérdés velük szemben, hogy igaz-e, amit állítanak, hanem hogy micsoda eszméirány szolgálatában állottak és magyarázatot kíván az a tény is, hogy olyan szabályosan váltogatták egymást az időrendi egymásutánban.

De ez már nem a metafizikára, hanem az ismerés elméletére, közelebbről pedig a történelem bölcséletére tartozik.

Mi az igazság?

Az igazság »szent nevét« az emberek lépten-nyomon hangoztatják, s előtte feltétlen meghódolást követelnek. De igaz-e minden állítás, mely az igazság igényével lép fel? És egyáltalában micsoda alapon tekinthetünk egy gondolatot igaznak? Erre a kérdésre csak úgy felelhetünk, ha kifejtjük, hogy mit értünk igazságon?

Az igazság kérdése logikai kérdés. A logika pedig olyan tételrendszer, amelyben a tételek igazsága más tételek igazságára támaszkodik s végső bizonyosságuk néhány alaptételbe van horgonyozva.

Az következne ebből, hogy gondolkodásunk szükségképpen helyes lesz (vagyis állításaink igazak), ha megfelel a logikai alapelveknek. De előbb-utóbb ráeszmélünk, hogy *a logikai alapelvek is gondolkodásunk eredményei* s nem minden gondolkodó ugyanazokat a tételeket tekinti alapelveknek. Sőt harmadfélezer esztendőn keresztül *ugyanazon logikai alapelvekre is egymástól lényegesen különböző gondolatrendszereket építettek.*

A gondolkodásunk eredményeként előálló alapelvek tehát nem lehetnek a helyes

gondolkodás feltétlen biztosítékai. Gondolkodásunktól függetlenül érvényes alapelvek föltételezésével pedig (»Veritas per se subsistens.« — »Wahrheit an sich.«) még kevésbé alapozhatjuk meg tételeinket, amennyiben ez a gondolatnak a nem is gondolhatóhoz való viszonyításától várná tételeink bizonyosságát.

Hogyan lehet mérni ismeretlen mértékkel? Hogyan juthatunk bizonyossághoz, ha tételeink igazsága egy ismeretlen tétel igazságától függ?

Hogy milyen nehézségek merülhetnek föl a logikai alapelvek megállapítása körül, azt az ellenmondás elvén próbáljuk megvilágítani. Ennek az elvnek az a lényege, hogy valamely tétellel ellenkező tétel nem állhat meg. Minthogy az eddigi gondolkodás szerint ítéletünk csak igaz, vagy téves lehet, az ellenmondás elvét úgy szokták fogalmazni, hogyha egy tétel igaz, az ellentétel nem lehet igaz.

Csakhoggy vannak olyan ítéleteink is, amelyekkel szemben az igazság kérdését nem is lehet fölvetni: az ú. n. értékítéletek. Ezeket sem igazaknak, sem téveseknek nem tekinthetjük, s így rájuk az ellenmondás elve nem vonatkozhatik. A mindenkori gondolkodásnak egyik alaphibája, hogy az ellenmondás elvének általános, az értékítéletekre is kiterjedő érvényességet tulajdonított. És sem Descartes, a nagy kétkedő, sem Kant, a kopernikusi fordú-

lat filozófusa nem vette észre a logikai alapelvek megbízhatatlanságát.

A dolgokat ugyanis kétféle szempontból vehetjük figyelembe: a megismerés s az értékelés szempontjából. Ismeretünk akkor lehet valamiről, ha azt tárgynak (objektum) tekintjük. Ítéletünk ebben az esetben lesz tárgyilagos (objektív). Csak ilyen ítéletre érvényes az ellenmondás elve. Csakis ez lehet igaz, vagy téves.

Az értékítélet ellenben nem tárgynak tekintti a dolgot, amelyre vonatkozik, hanem azt a viszonyt fejezi ki nyíltan, vagy burkoltan, amely a dolog és az ítélő alany között előáll az alany állásfoglalása (attitűd) által. Az értékítélet tehát nem egy fennálló viszonyt konstataál, hanem megteremt egy újat, amely nélküle sohasem állhatna elő.

Az ítélő alany a maga hitét, erkölcsiségét, jogérzetét, művészi élményét, politikai elvét értékítéletekbe foglalja. Nem tárgyat illető megállapítást végez, függetlenül a maga belső világának érvényesítésétől, eszményeitől, célkitűzéseitől, vágyaitól; hanem ellenkezőleg éppen ezeket akarja belevinni a világba. Nem a meglévőt megismerni igyekszik úgy, amint van, vagy volt, vagy kikövetkeztethetőleg szükségképpen lesz, akár tetszik ez valakinek, akár nem. Sőt inkább változtatni kíván a meglévőn, állást foglal a dolgokkal szemben, helyesel, kifogásol, véd, vagy támad.

Bizonyos lendület van az értékítéletben, eleven erő, mely mozgat, alakít. Míg az objektíve gondolkodó tudományos megállapításaiban egyáltalában nem akarja a világot megváltoztatni, akaratával legyőzni, a maga hatalmának alávetni.

Az értelem eligazodása a világban tehát nem azonos az önérvényesítés világalakító erőfeszítéseivel.

A kétféle (szubjektív és objektív) ítélet megkülönböztetését az a körülmény nehezíti meg, hogy mindkettő meggyőződéssel jár. Mindkettőnek az ítéelő alany, gyakran ugyanazon alany a forrása. Szinte magától értetődőnek látszik tehát, hogy ha valaki valamiről meg van győződve és ezt a meggyőződését ítéletbe foglalja, akkor ez az ítélet igaz. Vagy ha nem igaz, akkor téves az ellenmondás elve szerint. Meggyőződés = igaznaktartás.

Pedig ez a felfogás nem állja meg a helyét. A szubjektív meggyőződést kifejező ítélet se igaz, se téves nem lehet. Csakhogy a »szubjektív« és »objektív« jelző nem az ítéelő alanyra vonatkozik, mint ahogy azt rendszerint gondolják. Hiszen az objektív (igaz, vagy téves) ítéletet is az ítéelő alany (szubjektum) gondolja s így minden ítélet szubjektív volna, vagyis a kétféle jelzőnek nem volna egymástól megkülönböztető jellege.

Nem azért szubjektív tehát az értékítélet, mert az ítéelő alany gondolja, hanem, mert

a dologról mint alanyról, nem pedig mint tárgyról állít valamit.

Amit az értékítélet állít a dologról, az nem ismeret róla, hanem az ítélő alanynak önmagáról tett vallomása. Belőle nem egy tárgyról tudunk meg valamit, hanem valakinek az állásfoglalását valamely dologgal szemben.

A megismerés és az értékelés közötti lényeges különbségből folyik, hogy mind-egyik más-más nyelvi kifejezést ölt. Tudományos munkában a szavak fogalmi jelentésűek, szubjektív művekben (pl. szépirodalom) élményjellegűek. A fogalom az értelemhez szól, valami felől tájékoztat, ismeretet nyújt. Az élmény meg akar hatni, valamire rábírti, a szívünket ostromolja. A nyelvtudomány a multban a nyelvi kifejezésnek lehetőleg a fogalmi jelentését vette figyelembe. Csak újabban kezd foglalkozni élménymegrögzítő jellegével.

Aki egy értékítéletől ismeretet vár, aki azt igaznak, vagy tévesnek tartja, az nem tudja a tudományt a tárgyától megkülönböztetni és összetéveszti az értékelés körébe tartozó életproblémát, (mely az iránt érdeklődik, hogy milyen legyen az élet) a tudományos problémával.

A tudományok a tárgyától való megkülönböztetése az ú. n. szellemi tudományokra vézve alapvető probléma, míg a természettudományokban föl sem merülhet.

A szellemi tudományok tárgya ugyanis éppen az értékítélet maga. Láttuk, hogy ez emberi meggyőződésből származik. Emberi cselekedet, vagy alkotás: értékítélet megrogzítése, érzékivé tétele. Ezzel szemben a természettudomány tárgya emberi értékeléstől függetlenül áll elő.

Emberi cselekvések és alkotások tehát csak akkor érthetők, ha azokat értékelések megnyilatkozásaiként fogjuk fel. Ebből következik, hogy a velük foglalkozó szellemi tudományok a természettudományok módszerével nem oldhatják meg a maguk különleges feladatát. A természettudomány ugyanis megáll az érzéki tény mellett, a szellemi tudomány túlmege rajta, hogy eljusson az értékeléshez, amelyből az fakadt.

A tudománynak a tárgyhöz való viszonyát illetőleg lényeges különbség van egy művészi szobor és egy bazaltszikla között, a tűzijáték és a Vezuv kitörése között, Beethoven szimfóniája és az orkán zúgása között. Mind a két fajta tény érzéki, de a természetjelenség mintegy »kívről« és készen adódik, míg az értékítélet, illetve a tett, vagy alkotás értékelő alany nélkül nem is gondolható.

Ez a mélyreható különbség szellemi és természettudományok között érthetővé teszi az előbbieket nagy elmaradottságát az utóbbiakhoz képest. Itt az értékelésnek semmi szerepe nincs, ott ellenben feladatnak

éppen az értékelést tekintették, mely tárgya volna a tudománynak.

A tudomány nem juthat túl a dolgozónak a ténylegességén. Feladata csak a megismerés lehet. *Az értékelés ellenben a valótól a kellőhöz visz el.* A zoológus pl. megismerő, a szakács értékelő álláspontból nézi a vadat.

Az értékítélet csak mint a megismerés tárgya vonható logikai szempont alá. Tartalmánál fogva kívül esik az értelem uralmán. Elfogadása nem jelent igaznaktartást, sem elvetése ellenkezőt. Állásfoglalásunk vele szemben nem logikai elvekhez igazodik, hanem értékeszményeinkhez, alapértékeléseinkhez, melyek lelki alkatunkat meghatározzák, illetve belőle folynak.

A jó, szép, igazságos (justum), tökéletes, hasznos: értékjelzők. Nem mindenki számára ugyanazt jelentik, csak keretek, melyek sokféle tartalommal tölthetők ki. *Ezért lehet értékítéléssel egy másikat, vele ellentétet szembehelyezni ellenmondás nélkül.*

Az értékítéletet igazságnak tartó felfogás ennek a sokféleségnek a láttára könnyen megrendítheti az értelem megismerő képességébe vetett bizalmat. *A kételkedés az értékelések disztinguáléból szokta meríteni leghatásosabbnak szánt »érveit«.* Azt gondolja, hogyha rámutat ellentétes értékelések egyenlő érvényesülésére, ezzel már a megismerés lehetetlenségét, az igazság elér-

hetetlenségét is nyilvánvalóvá tette. Holott minden tudatlanság főforrása éppen az értékelés és megismerés közötti lényeges különbség föl nem ismerése.

Egyesek itt-ott sejtettek valamit ebből. A szofisták üzletet csináltak belőle. Plotinos az értékelést valami magasabbrendű megismerésnek tartotta, mely az extázisban éri el teljességét. A misztikusok általában érzelmi megismerésről beszéltek az értelmi megismeréssel szemben. A középkorban fölmerült a kétféle igazság »duplex veritas« gondolata. Petrus Abelardus (1079—1142) ugyanazon kérdések kétféle, ellentétes megoldását mutatja be (de nem bizonyítja) »Sic et non« (Igen és nem) című könyvében. Ujabban Bergson intuitív megismerést állít a fogalmi megismerés fölé, Walter Hueck pedig »bipoláris igazságokról« beszél.

Mindez azonban csak tapogatódzás a mélység körül. Nem a megismerés, vagy az igazság kétféle, mint a felsorolt gondolkodók állítják, hanem az ítélet s a kétféle ítélet közül csak az egyikkel szemben lehet fölvetni az igazság kérdését. Bepillantottak ők a mélységbe, de nem szálltak le. Az ellenmondás elve nem engedte meg nekik, hogy az igaz—téves ítélet mellett se igaz — se téves ítéletet is fölfe-dezhessenek.

A legtöbb gondolkodó pedig nem is sejtette soha ennek a mélységnek a létezését.

A dogmatikus felfogás bizonyos értékítéleteket igazságoknak tart, az ezektől eltérőket tévedéseknek. A relativista a lét sokszerűségéből az igazság sokféleségére következtet.

Lényegileg nem különböznek ezektől a szkeptikusok, akik a megismerést lehetetlennek tartják. Mert ha sokféle az igazság, (mint a relativizmus állítja), vagy ha mindenki számára más-más értékítélet jelent az igazságot, (mint a dogmatikus állásponton lévőknél láthatjuk), ami megint az igazság sokféleségére vezet: akkor olyan ez, mintha nem is volna. Mert ez az a sok, ami kevesebb az egynél.

De az igazság nemcsak sokféle nem lehet, hanem kétféle sem. A »*duplex veritas*«, a »bipoláris igazság«, az »érzelmi igazság«, vagy »a szív igazsága« az »intuitív igazság« nem igazság, hanem értékítélet. Ennek jellemző sajátossága ugyanis a polaritás (kétsarkúság), nem pedig az igazságnak.

Az értékítélet bipolaritása azonban csak azért lehetséges, mert nincs logikai vonatkozása s így nem is engedi az ellenmondás elvének érvényességét magára kiterjeszteni. Az értékítéletek ellentétessége, vagy kétsarkúsága éppúgy nem ellenmondás, mint ahogy az ú. n. természetjelenségek bipolaritása (pozitív-negatív) sem az. Ami a megismerés számára tárgy, az szükegképpen sokszerű, akár természeti tény,

akár értékítélet. *Valóság és érték összefügg egymással és nem is szakítható el teljesen egyik a másiktól.* Hiszen az értékelés a létező alanynak (szubstancia) egyik életműködése éppen. A másik a megismerés, mely az előbbinek a szolgálatában áll. Ezért törekszünk éppen azoknak az ismereteknek a megszerzésére, amelyek értékelésünket kiéleltetik. Különböző korok uralkodó eszméirányzatuknak, vagyis értékelésüknek megfelelően más és más tudományszakokra, illetve tudománycsoportokra vetik magukat.

De nemcsak ezt teszik. Egyrészt mohóságukban, másrészt az itt tárgyalt probléma (értékelés és megismerés megkülönböztetése) megoldásának híján a diadalra törő értékeszme kortesfogásával magát az értékítéletet hirdetik »igazság«-ként. Álláspontjukat így védelmezik: »Ha nem mondhatom azt, hogy igazam van, mikor egy eszmét (értékítéletet) hirdetek, micsoda jögon számíthatok meghallgatásra?«

Az önigazolásnak ez a módja világosan feltárja azt a tájékozatlanságot, mely éppen az értékelésnek és megismerésnek, az értékítéletnek és az igazságnak az összetévesztésében, illetve azonosításában áll. Nem azért hallgatják meg a prédikátort, moralistát, szónokot, államférfit, társadalmi reformátort, költőt, művészt, mert »igaza van«; hanem mert a meghallgatókban meg-

van a hasonlító értékelésre való hajlandóság lelki alkatuknál fogva.

De nem hallgatja meg az agrárius a merkantilistát, a demokrácia híve a zsarnokot, a naturalista a stilizáló művészt, a pesszimista az optimistát, a realista az idealistát. Itt sem az egyik sem a másik fél nem igazságot hirdet (bár ők rendszerint az ellenkezőről vannak meggyőződve éppen az értékelés és megismerés megkülönböztetésének a hiánya miatt).

Aki valamely értékítélet tartalmától mélyen át van hatva, annak a magatartása, viselkedése, beszéde, lelkesedése, hangjának rezgése és remegése idegen és elfogadhatatlan olyanok számára, akik ez értékelés büvös körén kívül állanak. Értékelő állásfoglalások ellentétessége ez, nem az igazságnak az értelem fényébe állítása.

Éppen ezért más feladat meggyőzni valakit egy gondolat igazságáról s más fölkelteni benne kíváncsi hangulatokat, vagy lelkesedést szítani, hitet szilárdítani, elhatározásokat érlelni.

Az igazság a logika síkjára tartozik. Itt nem használ az érzés kicsorduló bősége, sem a szó virágpompája. A lelkesedés lángoszlopai ezekbe a mélységekbe nem világítanak s a sugalmazás hegyeket mozgató ereje nem képes egyetlen tétel bebizonyítására. Viszont *célkitűzésünket, törekvésünk lendületét, lelkesedésünk lángját, általában*

értékelésünk irányát semmiféle tudomány meg nem határozhatja.

Amit Le Bon az »igazságok életé«-ről mond, az inkább az értékítéletekre áll. Az értékelések azért változnak az idők árjában, mert az élethez tartoznak, annak közvetlen megnyilatkozásai.

Pascal is az értékelések tér- és időbeli változásaiban az igazság sokféleségét látta, azért fogta el őt a kételkedés: »Az igazság éppúgy alá van vetve a divat változásainak, mint ahogy öltözeteink is átalakulnak, a divat szeszélyei szerint.« »Az igazság elvei a különböző tájak s éghajlatok szerint alakulnak. Csekély távolság az északi sarkpont felé felforgatja az egész jogtudományt.« (Nem a jogtudományt, csak a jogi felfogást, jogérzetet, jogszokást, tételes jogrendszert.) »Egy délkör dönt az igazság felett.« (Nem az igazság = vérité, hanem az igazságosság = justice felett.) »Különös igazság az, melynek határt szab egy patak, vagy egy hegylánc!«

Ime, ilyen furcsaságokra vezet az az évezredekken át meggyökerezett felfogás, mely szerint minden meggyőződés azonos az igaznaktartással. A *szubjektív meggyőződésnek az objektív meggyőződéstől való megkülönböztetése teszi csak lehetővé annak belátását, hogy az igazság lényegesen más, mint az értékítélet.* Ugy viszonylanak egymáshoz, mint a fűzisz a fizikához, a mithosz a mithológiához, az ethosz az ethi-

kához, a művészet az esztétikához, a szocializmus a szociológiához, a lelki élet a lélektanhoz, a jog a jogtudományhoz, a stílus a stilisztikához, a nyelvhelyesség a nyelvtudományhoz és általában a tudomány a tárgyához.

Az értékítélet éppúgy tárgya lehet a megismerésnek, mint a természetvilág, vagy a mennyiség. De nem lehet megismerési tárgy az igazság maga, mert éppen eredménye a megismerésnek, foglalatja valamely tárgyra vonatkozó tétel érvényességének.

A szubjektív és objektív gondolatnak egymástól való megkülönböztetését a kifejtetteken kívül még nyelvi nehézségek is hátráltatják. Különösen a magyarban, ahol a kétféle gondolat megnevezésére nincs külön-külön szó. A veritas és a justitia egyaránt »igazság«. S bár az utóbbi »igazságosság« lehetne, mégis csak amannak továbbképzett alakja. Így aztán a gazdaságosság elve érvényesül a rövidebb alak használatában, amikor a hosszabb volna a helyénvaló. Pl. »Hiszek egy isteni örök igazságban.« »Igazságot Magyarországnak!« »Igazságügyminiszter.« A németben nincs »Wahrheitsminister«, hanem Justizminister.

Persze elsősorban a gondolkodásban van a hiba. Ezért bukkanunk hasonló zavarra az indogermán nyelvek szótáraiban is, (noha azokban a nyelvekben megvan a megfelelő differenciáció. Pl. a francia Littre-

féle szótár a vérité címszó alatt, mint ennek jelentését, főlemlíti a réalit  (valóság)  s sincerit  ( szintes g) szavakat is. Holott az igazság és a valóság között az a különbség, ami a tudomány és a tárgya között van. Aki pedig  szint n beszél, azt mondja, amit gondol. De amit gondol, az lehet tévedés is és lehet értékítélet, amely (amint láttuk) sem az »igaz«, sem a »téves« jelzővel nem illethető.

S mert általában minden meggyőződést kifejező ítéletet igazságnak szokás tartani, ezért olvashatunk tudományosnak sz ntm vekben is erkölcsi, jogi, művészeti és hit-igazságokról. Holott csak  thikai, jogtudományi, vagy jogbölcseleti, esztétikai és hittudományi, vallásbölcseleti, vagy metafizikai igazságokról lehet, illetve lehetne sz  abban az esetben, ha meg tudn k különböztetni a tudományt a tárgyától, a megismerést az értékeléstől.

Mínthogy azonban ez mostanáig nem történt meg, az  thikai művekben erkölcsiséget hirdetnek az erkölcsre, mint megismerési tárgyra vonatkozó ismeret helyett. Persze annyif l t, ahányféle erkölcsi folfog s lehetséges. Ezért van hedonista, utilista, rigorista, perfekcionista, materialista, szenzualista, idealista stb.  tika, csak éppen tudományos nem akadt m g. Mert azt tekintik az  thika feladatának, hogy megállapítsa a »helyes« erkölcsi cselekvés normáit. Az esztétikában művészeti  r nyok

mellett és ellen foglalnak állást, helyeslő és megrovó kritikával kísérnek művészeti alkotásokat.

Hasonló a helyzet az összes ú. n. szellemi tudományokban, beleértve a filozófiát is, mely szintén annyiféle, ahányféle értékelő állásfoglalás lehetséges. Van ugyanis (hogy csak néhányat említsünk) racionalista, empirista, idealista, realista, materialista, szenzualista, voluntarista, panlogista, optimista és pesszimista »filozófia«. Ez a sokféle »filozófia« hosszú időn át folyton variálódva, annyira kompromittálta a gondolkodást, hogy sokan végleg lemondottak róla azzal a ravasz felfogással, hogy aki nem gondolkodik, az nem is tévedhet.

A XIX. század második felében általános volt ez az iszony, ezért jutottunk anynyi adatgyűjtéshez, historizáláshoz. A tudomány tárgyának birodalma óriásivá növekedett, a tudomány látköre pedig ponttá zsugorodott. Az adatok milliói eltemették a gondolatot.

Nem fedezték fel az értékelést, mint a megismerés tárgyát, mert mindég ismeretértvényt láttak benne. Ezért a tudományos gondolkodás, kutatás csak a matematikában és a természettudományban juthatott eredményekhez, ahol a tárgy emberi értékeléstől mentes és nem kellett megbirkózni a kétféle (szubjektív és objektív) meggyőződés mibenlétének s egymáshoz való viszonyának a problémájával.



És nem eszméltek rá, hogy *aki értékel és nem tárgynak tekinti az értékelést, az nem tudományos megállapítást végez, hanem újabb tényeket nyújt a megismerés számára.*

Mert megismerés csak minden értékeléstől független gondolkodás útján lehetséges.

Tudományos tétellel szemben csak egyetlen kérdés vehető fel: igaz-e ez a tétel, vagy téves? Az értékítéletnek ehhez a kérdéshez semmi köze.

Mi az érték ?

A tudomány szigetvilágának hegyfokait körülövezik az élet zúgó hullámai. Ez azt jelenti, hogy az ember nemcsak megismer, hanem értékkel is s a sokféle értékelésnek egymással szembefeszülő ereje zúgatja az élet hullámait.

Kétféle gondolata van az embernek: egy világmagyarázó és egy világalakító gondolata. Ha a dolgokhoz csak annyi közünk volna, hogy megismerjük azokat, a szempillánk sem rezdülne a villámok tüzes dárdaínak suhogására. Ha lehetne az ember »mint a szikla, rendületlen, tompa, nyugodt, éreztelen«, a tényeket csak mint a megismerés tárgyát venné figyelembe.

De mi elsősorban értékelő lények vagyunk. A magunk létét érvényesítő szellemek s ebben az önérvényesítésre való törekvésünkben a dolgokkal szemben állást foglalkunk: jónak — rossznak, szépnak — rútinak, igazságosnak — igazságtalannak, hasznosnak — károsnak ítélünk mindent, ami a maga létét velünk szemben érvényesíteni igyekszik.

Ezen a téren, az értékelő állásfoglalások birodalmában erő erővel áll szemben. A

bipoláris (kétsarkú), sőt mondhatnám sok-sarkú ítéletek káprázatos forgatagában az ember élete, az egész világtörténelem pereg le előttünk. Itt nem lehet az igazság palládiuma alatt meghúzódni. Itt győz, vagy bukik az ember, de bizonyítani nem tud semmit.

Pláton Sokratese az Euthyphron című dialógusban már fölveti a gondolkodást azóta is évezredekben át szüntelenül izgató kérdést a kétféle gondolatról s feleletet is ad rá nyomban, de megoldást azóta sem talált senki: »Mi az, amiben úgy térhetnek el a nézeteink, hogy megegyezésre nem juthatunk s haragtartó ellenségeivé leszünk egymásnak? Ugy-e, hogy az igazságos, meg az igazságtalan, a szép, meg a rút, a jó, meg a rossz? De ha pl. az volna a kérdés, hogy mi nagyobb, vagy súlyosabb, akkor a méréshez fognánk s hamar végét vetnők a vitának.«

Ime, Pláton észrevette ítéleteink kétféleségét. Mellőzöm itt az eredeti szöveg idézését. Csak rámutatok arra a tájékoztatlan-ságra valló ferdtítésre, amivel a magyar fordításokban találkozunk. Ezek ugyanis nemcsak a fenti esetben, de minden hasonló beállításban az *igaz* és *igazság* szavakat használják a plátóni *igazságos* és *igazságosság* helyett. De akkor elkallódik éppen arra a különbségre való rámutatás, amivel a fentebbi idézetben is találkozunk.

Persze Pláton sem látta a különbséget

szubjektív és objektív ítéleteink között. Nem jutott annak felismeréséig, hogyha igazságosnak, szépnek, jónak, vagy ellenkezőnek mondunk valamint, akkor nem megismerünk, hanem értékelünk. A vitatkozó felek értelmi képességének fogyatékoságát látta abban, hogy nem tudnak megegyezésre jutni s haragtartó ellenségeivé lesznek egymásnak.

Mert nem ismerte föl az értékítélet bipoláris jellegét s így homályban maradt előtte az értékelő álláspontból való vitatkozás lehetetlensége. A plátói dialógusokban ugyanis rendszerint értékítéletek körül forog a »vita.« Annak megállapítása a feladat, hogy melyik a leghelyesebb állam, mi a legfőbb jó, mi a legnagyobb rossz, milyen cselekedet igazságos és így tovább.

Hiába biztatja tehát Sokrates Euthyphront: »Szedd össze egész tehetségedet és mondd meg valahára az igazságot.« Euthyphron így felel: »Majd máskor, Sokrates; most sietős dolgom van.« Az Euthyphronoknak azóta is mindég egyéb sietős dolguk volt. A Sokrateseknek is, Plátónoknak is. Mert az igazságot máig sem mondta meg senki.

Ónáltatás az értékítélet bebizonyításának lehetősége. Aminthogy ónáltatás volt Plátón részéről, mikor a *Gorgias* című dialógusban Polosnak a következőket mondja: »Legboldogtalanabbaknak a jogtalanokodó-

kat tartom, ha törvény elé nem kerülnek; de kevésbbé olyanoknak, ha megbűnhődnek. Meg akarod cáfolni ezt is? Ez egyszerűen lehetetlen, Polos. Az *igazat* nem lehet megcáfolni soha. » A plátóni Sokrates tétele se igaz, se téves, hanem értékítélet s így azt se bizonyítani, se cáfolni nem lehet. Ezt is elfogadjuk, vagy elutasítjuk aszerint, amint megfelel, vagy nem lelki alkatunknak, saját értékelésünknek s nem azért, mert igaznak, vagy tévesnek tartjuk.

Ítéleteink bemutatott két csoportjának szétválasztása az *értvény* és *érték* fogalmának megkülönböztetésén alapszik. Az érvényességet kizárólag az igazságról állíthatjuk; a szépről, jóról, igazságosról s hasonlókról pedig az értékességet.

Az érvény tárgyra vonatkozik, az érték dologra, illetve az alanyhoz hozzá való viszonyára. Az igazság tehát nem önmagában érvényes, hanem valamely tárgyra vonatkoztatva. Tárgy nélkül nincs igazság. Az értékítélet ellenben az értékelő alany megnyilatkozása, önmagáról tett vallomása. Az igazság a tárgytól függ, az értékítélet az alanytól.

A szellemi tudományok alapkategóriája az érték. Minthogy azonban az értékítélet a *tárgy* éppen a szellemi tudományoknak, az értékítéletnek igazságérvényt tulajdonító felfogás összetéveszti a tudományt a tárgyával.

Miért vitás minden a szellemi tudo-

mányokban? Mert a vitatkozó felek értékelő álláspontokat foglalnak el, a lehető értékelések pedig szükségképpen sokfélék. S ez a »vita« mutatja éppen a tájékoztatlanságot az értékítélet természete felől. Azért tartották minden időben s tartják ma is sokan az észet a legnagyobb értéknek, az igazságot a legfőbb tekintélynek, mert gondolkodásukban az értékítélet azonos az igazsággal.

Azért mondja Polos: »Furcsa dolgokat beszélsz, Sokrates. A következtetés azonban helyes.« Pedig éppen a következtetés »furcsa«. Mert nem objektív tételtől halad objektív tételhez, logikai viszonyt derítve föl előzmény és következmény között, hanem értékítélettől értékítülethez, élményt kapcsolva élményhez s azt gondolja, hogy így bebizonyíthatja egy értékítélet igazságát, egy másiknak pedig téves állítását.

S ma is állítják, hogy azért jó és szép valami, mert a jóságot és szépségét kifejező ítélet *igaz*. Vagyis az értékítéletet nem tudják az igazságtól megkülönböztetni. Az értéket az értékelő alanytól független dolognak tartják. Ez a felfogás metafizikailag is, logikailag is tarthatatlan. Az, ami létezik (metafizikai értelemben): a sok szubstancia. A szubstancia értékkel. Érték tehát az, amit a szubstancia annak tart. A szubstancián kívül, attól függetlenül, azt mintegy megelőzőleg nincsen semmi s így

érték sincs, amihez a szubstanciának igazodnia kellene.

Ha valaki ezt a felfogást szubjektivizmusnak, vagy relativizmusnak nevezné, az fölcseréli a fogalmakat. Szubjektivista az, aki a szubjektív ítéletet, vagyis az értékítéletet igazságnak, vagyis objektív ítéletnek tartja. Szubjektivista az, aki az értékelést az ú. n. értéktudományok (etika, esztétika stb.) *feladatának* s nem tárgyának tekinti. Aki a logikát is értéktudománynak tekinti.

De relativizmusról sem lehet itt szó. Mi relatív? Ami szükségképpen sokszerű. Tehát elsősorban a metafizikai valóság, mert a sok szubstancia egyszersmind sokféle is. Ebből kifolyólag sokféle az érték, az értékelés, valamint az empirikus (tapasztalati) tények megszámlálhatatlan sokasága. De nem relatív az igazság az ellenmondás elve szerint. Relativista tehát az, aki az értékítéletet igazságnak tartja. Ebben megegyezik a dogmatizmussal. A különbség köztük az, hogy az utóbbi az igazságot egyféleképpen tartja, vagyis csak bizonyos normához igazodó értékítélet »igazságát« fogadja el; az előbbi szerint pedig »mindenkinék igaza lehet a maga szempontjából.«

Az igazság mindig tárgyra vonatkozik, a tárgy pedig kívül áll a megismerő szubstancián. Ezért nem szükségképpen igaz valami, ha valaki annak tartja. Amit egy tárgyról állíthatunk, az téves is lehet,

amennyiben nem felel meg a tárgynak. De az értékítélet szükségképpen megfelel az értékelő alanynak s így egyáltalában nem lehet téves. Viszont igaz sem lehet, mert az igazságnak tekinthető ítélet feltétele egy tárgyra való vonatkozás, az értékítéletben pedig tárgyról nem lehet szó. Nincs tehát értelme annak a felfogásnak, mely szerint valami nem azért értékes, mert valaki annak tartja, hanem azért tartja annak, mert tőle függetlenül fennáll valami értékeszme.

Azért igaz valami, mert megfelel a tárgynak. De azért jó és szép valami, mert megfelel az alanynak. Nem állhat meg itt az az ellenvetés, mely a viszonyítást nem az értékelt dolog és az értékelő alany között látja, hanem egy dolog és az értékeszme között. Az értékeszme ugyanis az értékelő alany eszméje, nem pedig valami rajta kívül és minden lehető alanyon, emberen, istenen kívül lebegő fantom. Az értékeszmét megnevező szó (pl. szép, jó) csak keret, melyet az értékelő alanyok töltenek meg más-más tartalommal.

Ezt nem látják azok, akik értékelő álláspontból próbálgatnak tudományt s filozófiát elgondolni. Ma is úgy okoskodnak, mint Plátón: be akarják bizonyítani az értékítélet »igazságát«. Vagyis egészen a kezdetnél tartanak. Azért mondják, hogy aki filozofál, az platonizál. Plátón pl. annak a bizonyítására vállalkozik, hogy nem azért kegyeletes valami, mert valaki annak tart-

ja, hanem az istenek is azért tartanak valamit kegyeletesnek, mert az *valóban* kegyeletes.

Ez a bizonyítás ugyan nem sikerül neki s a dialógus befejezetlen marad; de egy sereg dialógus eljut a végéig, ami azt a látszatot kelti, mintha itt megbirkózott volna a lehetetlen problémával. Ezt az optikai csalódást azonban az a körülmény okozza, hogy Sokrates ellenfelei is értékelő állásponton vannak, úgyszintén a mai olvasók is. S ha talán Polossal együtt furcsának találják is itt-ott Sokrates beszédeit, de a »bizonyítás helyességében« nem kételkednek.

Láttuk már, hogy a szellemi tudományok tárgya az értékítélet. Ennyiben tehát valamennyien értéktudományoknak volnának nevezhetők. Mintahogy természettudományoknak nevezik azokat a tudományokat, amelyeknek tárgya a természet. Hogy van az, hogy a szellemi tudományok közül csak némelyeket neveznek értéktudományoknak? Az etikát pl. annak tartják, az erkölcs-történetet nem. Az esztétikát igen, a művészettörténetet nem.

Ennek az a magyarázata, hogy az etikának, az esztétikának feladatául tekintik az értékelést; míg a történettudományokban objektivitásra, értékelésmentességre törekszenek, bár még nem találták meg a módját ennek az objektivitásnak.

Minden tudománynak s így az érték-

tudományoknak is a megismerés az egyedüli és kizárólagos feladata. Világos ebből, hogy az etika nem állapíthatja meg a helyes értékelést. Nem mondhatja meg, hogy a lehető értékelések közül melyik a helyes s még kevésbé bizonyíthatja be némi értékítélet igazságát, másoknak pedig a tévességét.

Az etika a szellemi tudományok egyike. Az erkölcsi értékítéletek adják a tárgykörét. Nevezhetjük értéktudománynak is, de semmiképpen abban az értelemben, mintha a »helyes erkölcsi értékelés« normáit volna hivatva megállapítani. Nem állapíthat meg erkölcsi eszményt, nem tűzhet célt az erkölcsi cselekvés elé. Egyáltalában nem vállalhatja az erkölcsbíró ítélkező szerepét és semmiféle erkölcsi meggyőződést nem tekinthet a megismerés eredményének.

Mert bár az erkölcsi meggyőződés is ítéletben nyer kifejezést, de nem minden ítélet megismerés és nem minden meggyőződés igaznaktartás. Az ellenkező felfogás arra a hamis alapra építi egész okoskodását, hogy az igazságot legfőbb értéknek tekintő ítélet igaz. Vagyis csak igaz és téves ítéletet tud egymással szembeállítani. Az ellenmondás elvét a megszokott hamis értelemben fogja fel és alkalmazza. Holott az említett tétel értékítélet, mely se igaz, se téves nem lehet s így reá az ellenmondás elve nem alkalmazható.

Lényeges különbséget állapíthatunk meg

az erkölcsi ítélet s az etikai tétel között. Az előbbiben valamilyen erkölcsi felfogás jut kifejezésre, az utóbbiban pedig valamely ismeret. *Cicero* szerint a filozófia a legfőbb jó meghatározásával minden feladatát megoldotta. Pedig a legfőbb jó meghatározása egyáltalában nem feladata a filozófiának. Nem az etika állapítja meg azt, aminek lennie kell, hanem az erkölcsi, a szubjektív meggyőződés.

A kellő az értékelés s nem a megismerés köréhez tartozik. Tehát nem etika és pszichológia állanak itt egymással szemben, hanem egyrészt etika és erkölcsi értékelés, másrészt pszichológia és erkölcsi értékelés. Az etika és pszichológia között csak olyan viszony lehetséges, amilyen általában a tudományzalmák között megállapítható.

Értékek éppúgy nem vezethetők le az etikából, mint ahogy a pszichológiából, a logikából s általában semmiféle tudományból sem. Mert a tudomány közömbös az értékek iránt. S amennyiben a tudománynak bizonyos értéket tulajdonítunk, ezt is tudományon kívüli, értékelő állaspontról tesszük. Tudományos állaspontról nem is lehet hozzászólni a különböző értékelési irányok mérkőzéséhez. Nem lehet beavatkozni. Vagyis nem lehet védeni, vagy támadni hedonizmust, utilizmust, rigorizmust, perfekcionizmust, idealizmust stb. Nem lehet

bebizonyítani, hogy a gyönyör, a haszon, a szellem, a tökéletesség, az igazságosság, vagy az igazság-e a legfőbb érték. Értéktételek esetében a hatóerő az állításban van, nem az érven. Itt minden érv csak hamis lehet és gyöngíti az apodiktikus kijelentés erejét.

Ezért nem lehet beszélni »erkölcstelen« korokról, hacsak azt nem jelenti ez az értékjelző, hogy egy bizonyos erkölcs alapján ítélünk a dolgokról. De ebben az esetben értékelésről s nem megismerésről lehet szó. Az alapul vett erkölcs normáihoz való viszonyítása a dolgoknak ugyanis erkölcsi értéktételekre s nem értéktételeket tárgynak tekintő etikai ismeretre vezet. Nem a tudomány, hanem a tudomány tárgya fog gyarapodni.

Önámítás tehát a »helyes értékelés« tudományos megállapításának a lehetőségében való bizakodás. Mert sem a tudományos megállapítást az értékeléssel azonosítani, sem pedig az utóbbit az előbbiből levezetni nem lehet. A cselekvés erkölcsi normája nem valami filozófiából következik, hanem az értékelő alany lelkiállapotából ered. Éppen ezért szükségképpen sokféle.

Az etika tehát teljességgel képtelen arra a feladatra, amit neki eddig legtöbbször szántak, hogy a legértékesebb cselekvési módot meghatározza.

A megismerés objektív, az értékelés pedig szubjektív. Éppen ezért a megismerő

és értékelő szempontok összezavarását látjuk azoknál, akik »objektív értékek«-ről beszélnek. Mert minden értékelés »objektíválódik« ugyan olyan értelemben, hogy valamiképpen megnyilatkozik emberi magatartásban, cselekvésben, alkotásban. De az emberi magatartás, cselekvés, alkotás tényei mindég szubjektívek, irracionálisak s csak mint a megismerés tárgyai lesznek objektumokká. A rájuk vonatkozó ítélet pedig csak abban az esetben lesz objektív, vagyis a tárgynak (objektum) megfelelő, ha nem értékítélet, hanem igazság.

Ha megkülönböztetünk jót, szépet, igazat, akkor nem beszélhetünk mind a három esetben megismerésről, hanem csak a harmadikban. Akkor sem az »igazat« ismerjük meg, hanem a tárgyat, amelyre igaznak tartott ítéletünk vonatkozik. Ha ellenben jónak, szépnek mondunk valamit, akkor értékélünk s nem megismerünk s így az értékítélet nem lehet igaz, vagy téves.

A fentiekből következik, hogy igaz-téves nem értékjelzők, mint a jó és szép. Az értékítélet azonban tárgya lehet a megismerésnek. Ezt látjuk a szellemi tudományokban.

Ezen az alapon tájékozódhatunk az őszinteség-hazugság és igazság egymáshoz való viszonyáról is. Az őszinteség és hazugság az erkölcsi világhoz tartoznak. Az igaz és téves a tudomány birodalmához. Az igazságnak tárgyi vonatkozása van, az

őszinte megnyilatkozás ellenben alanyi jellegű. Ha arról van szó, hogy hazudik-e valaki, vagy nem, föl sem merülhet az a kérdés, hogy igazat mondott-e, vagy nem. Ha meggyőződésből fakad az állítása, bármit állít is, még ha teljesen eltér is az igazságtól, ez a körülmény semmiképpen sem eshetik őszintesége rovására.

A jó és szép értékjelzők nemhogy igazságot fejeznének ki, de mint szubjektív megnyilatkozásoknak is csak akkor van meghatározott jelentésük, ha felmutatjuk azt a normát, amelyhez viszonyítva mondunk valamit jónak és szépnek. Olyanok az értékjelzők, mint a hangjegyek, amelyeknek magassága az elénk írt kulcstól függ.

Milyen alapon tekinthetjük tehát az egyik erkölcsi értékítéletet helyesnek, a másikat helytelennek? A mindenrendű szubjektivitás, akik az értékítéletet általában igazságnak tartják, azt gondolják, hogy megismerés alapján. Okoskodásuk szerint a helyes és helytelen erkölcsi ítélet annyiban helyes, vagy helytelen, amennyiben igaz, vagy téves. S mivel minden »etikán«¹ dolgozó szellem valamilyen erkölcsi meggyőződést vall, ezt a meggyőződést viszi bele a fejtegetéseibe, noha itt semmi keresnivalója nincs. A lelkét mozgató s cselekvését irányító erkölcsi normát etikai, vagyis tudományos tételnek tartja.

Szubjektív meggyőződésének ereje any-

nyira hatalmába ejti a gondolkodását, hogy egészen bizonyosnak, szinte magától értetődőnek látszik előtte annak a normának az »igazsága« s egy vele ellentétes normának a »tévéssége«. A plátóni Sokrates lelkében olyan rendíthetetlen volt ez a meggyőződés, hogy meg is tudott halni érte. Az értékítéletet tartotta igazságnak és — amint Polosnak mondotta — »az igazságot nem lehet megcáfolni soha.«

Ezért nem lehetett tudomány mostanáig sem az etika. Aki valamilyen erkölcsiséget hirdet, az nem etikus, nem tudós, vagy filozófus, hanem moralista. Lehet a gyönyörnek, a haszonnak, a szellemnek a rajongója és sokféle módja van a moralitás kifejezésének. Csak éppen az etika vignettáját nem lehet ezekre a kifejezésekre ráragasztani. Hiába hivatkoznak a jónak minden emberi értékeléstől független eszméjére, mert ezt az üres rovatot kizárólag csak saját lelki alkatuknak megfelelő tartalommal tölthetik meg. S ahol az értékítélet az igazság igényével lép fel, ott etikáról szó sem lehet.

Meddő szószaporítás minden erőfeszítés mindaddig, míg az etika *feladatának* tekintik azt, ami tárgya neki, a helyes erkölcsi cselekvés megállapítását. Mert nincsenek erkölcsi igazságok, hanem erkölcsi normák vannak. Ezek pedig sokfélék, míg az igazság sokféleségének föltevése az elenmondás logikai elvébe ütközik.

Ha nem arról van szó, hogy milyen az ember a valóságban, hanem arról, hogy milyen *legyen*, akkor nem a tudomány pislogó mécséhez, hanem az eszményiség csillagfényéhez fordulunk. S az eszményiség nem az értelem ítélőszéke elé tartozik, valamint nem lehet rőffel mérni az elektromos áram feszültségét. A moralistának érvek nem állanak rendelkezésére. Szubjektív meggyőződéséből eredő kijelentéseinek sugalmazó erők adhatnak súlyt.

Az ismeretnek itt eszközi szerepe van. Ismeretre azért van szükségünk, mert valami célját látjuk az életünknek. Ha ezt a célt nem látjuk, bizonytalanságban volnánk afelől is, hogy mely ismeretek megszerzésére törekedjünk s hogy a megszerzett ismeretet mire és hogyan használjuk fel. Minden gyakorlati feladat megoldásánál bizonyos odaillő ismeretre van szükségünk, ami nélkül tehetetlenek volnánk. De hogy mit tekintünk feladatunknak, milyen célt tűzünk magunk elé, ez már egész lelki alkatunktól függ. Hogyan fogjuk fel az életet? miben lelünk örömet, megnyugvást, kielégülést? — ebben elsősorban nem az ismeret dönt, hanem értékelésünk, lelki állásfoglalásunk, mellyel bekapcsolódunk a világba, hogy azt »széppé« varázsoljuk, vagy rombadöntsük. Erkölcsiségünk, nem az etika, szabja meg ismeretünk rendeltetését. Mert ugyanazzal a Tudással templomot és kártyabarlangot lehet építeni. Zárat készíteni

és feltörni. Ugyanazzal a késsel kenyeret szelni és nyakat elvágni. Mintahogy ugyanaz a szer táplálék lehet, vagy méreg s ugyanaz a méreg élet, meg halál.

Hogy lesz ebből a sokféle erkölcsi értékelésből etika? Úgy bizonyára nem, hogy közülök valamelyiket felékesítjük az igazság koronájával. A »legnemesebb«-nek vallott erkölcsi értékítéletek szövedékéből sem lehet kiszabni a tudós etikus talárját. Mert az értékítéletből nem lesz soha igazság.

De azért mégis lehetséges az etika mint tudomány. Mert van erkölcsi világ, mely a maga sokféle értékeléseit *tárgyul* kínálja egy ilyen tudománynak. Csakhogy nem az erkölcsi jó közvetlen, mintegy intuitív belátása lesz a biztosítéka gondolkodásunk objektivitásának. Az intuición itt éppen az erkölcsi értékelésnek s nem a megismerésnek a forrása. Azért merül föl bennünk ilyen közvetlenül az erkölcsi meggyőződés, mert az sajátunk, mert lelki alkatunkból folyik és nincs szüksége tárgyra, mint az ismeretnek.

Az erkölcsi meggyőződés azonban szükségképpen sokféle. Sokféle erkölcsi normának sokféle erkölcsi cselekvés felel meg. Mindegyik parancsol és tilt, de nem mindegyik ugyanazt. Nem tudományos tétel egyik se. Értékítélet, nem igazság. Ugyanannak az ismeretnek a segítségével gyógyítani és ölni lehet. Nem az ismeret, hanem az erkölcsiség dönt a választásban.

Bizonyos ismeret birtokában megállapíthatom, hogy ha ezt teszem, ez fog történni, ha azt, akkor az. De hogy ezt tegyem-e, vagy azt, abban az ismeret nem szolgál tanáccsal. Nem az etika mondja meg, hogy mire határozzam el magamat, hanem az ethosz, az erkölcsi értékítélet. Ez pedig sokféle és nincs értelme annak a kérdésnek, hogy közülök melyik igaz. Mintahogy értelmetlen az ilyen kérdés: Az átlátszó üvegnek van-e igaza, vagy pedig a fényt visszaverő tükörnek? Az elektromos áramot vezető réznek vagy a nem vezető guttaperának?

A mindenkire kötelező s egykor mindenki által belátható egységes értékskála gondolata hiú ábránd. Az értékskála felállítása nem az értelem munkája, hanem az értékelő alanynak, a cselekvő embernek lelki alkatából folyó magatartása. Lehet ugyan mérni az értéket, de a mérték sokféle. Az értékmérés ugyanis lényegesen más természetű, mint a súlynak, területnek stb. mérése. S bár itt is vannak különböző mértekegységek, de ezek egymásra átszámíthatók, miúgy a méter és az öl.

Van, aki biztosan reményli, hogy végül az értékelések harcában a szellem lovagjai fognak győzni a kék és haszonvitézei felett. S ez a győzelem szerinte igazolná az idealisztikus értékelés igazságát, helyességét a másik kettővel szemben. De egyrészt a dolgok ténylegességéből nem le-

het azok helyességére következtetni. Másrészt ha mindenki egyformán értékelné is, akkor sem lenne az értéktétel igazság. Mert nem az értékelő alanyok megegyezésének a hiánya fosztja meg az értéktételt igazságtartalmától érvényességétől, hanem alanyi természete, mely az alanyok egyfélése mellett is megmaradna.

Az értékelés tényleges sokféleségéből következik az értékjelzők sokféle jelentése. Mikor tehát valaki azt követeli, hogy legyünk jók, erkölcsösek, becsületesek, igazságosak: nem veszi figyelembe ezt a sokféleséget s hogy ugyanaz a cselekedet más és más erkölcsiség mérlegén büntetett lehet, vagy hőstett. Vagyis az értéktételt igazságnak tartja.

Ezt látjuk a jogbölcseleti, büntetőjogi s egyéb jogtudományi szakirodalomban is. A jog ugyanis normatív, értékelő természetű. Ebből következik, hogy a jogot, a jogszabályt nem lehet az igazsággal azonosítani. Nem lehet tehát valamely jognak a helyességét tudományosan bebizonyítani. Nem tudományos kérdés, hogy büntessünk-e, vagy javítsunk, vagy gyógyítsunk. Sőt még az sem, hogy egy cselekedet bűncselekmény-e, vagy nem az. Ellentétes értékelések mindenkori fennállása teszi lehetővé ugyanannak a tettek ellentétes megítélését, minél fogva az lehet »gyilkosság« és »végrehajtása egy halálos ítéletnek, melyet egy bűnös fejére kimondtak.«

A jogtudománynak nem feladata a helyes jog megállapítása, mert a jogszabály mint értékítélet a jogtudományra nézve megismerési tárgy. A büntetőjog tudománya illetéktelenül foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy mi legyen a büntetés célja. A felsorolt kérdések nem jogtudományi, hanem jogi kérdések, amelyekben kizárólag normative lehet dönten. A »bűncselekményeket« megnevező szavak nem tényekre, hanem értékelésekre utalnak s csak akkor jelentenek valami határozottat, ha felmutatjuk azt az értékelési alapot, melyhez értékeléseinket viszonyítjuk. De még így sem jutunk jogtudományhoz, vagy jogbölcsethez, csak azt érzük el, hogy értékelésünk iránya felől nem hagyjuk kétségben azokat, akikhez szólni akarunk.

Fejtegetéseink annak a gondolatnak a megvilágítását szolgálják, hogy az erkölcs nem etika s a jog nem jogtudomány. Hasonlóképpen ki lehet mutatni, hogy a társadalom élete nem szociológia, a hit nem teológia, a gazdasági élet nem ökonómia s a művészet nem esztétika. Valamennyi fogalompárban az a viszony, ami a tudomány és a tárgya között van. Az előbbinek kifejezési formája az igazság, az utóbbié az értékítélet. E kétféle ítélet megkülönböztetése a szellemi tudományok lehetőségének alapfeltétele.

Mi a szép?

A művész feladatának tekintheti, hogy a természetet lehetőleg a csalódásig híven leábrázolja. Ezt a felfogást már Aristoteles kodifikálta poétikájában. Két görög festőnek, Zeüxisnek és Parrhasiusnak a versenyéről szóló ismert anekdota így tükrözteti ennek a művészeti iránynak a szellemét: Zeüxisnek gyümölcsöt ábrázoló képét madarak csípkedik. Nyilván élőnek nézik azt, ami festve van. Zeüxis viszont le akarja venni a Parrhasius képéről a leplet, melyről kiderül, hogy az éppen a festmény maga. „Győztél, Parrhasius“, — így szól, — „mert én csak a madarakat csaltam meg, te pedig a művészt.“

Azóta évezredek teltek el, de ez a felfogás s a neki megfelelő művészi törekvés máig megtalálható. A szép itt azonos a természetet utánzó formával. Ezzel szemben ma és a multban egyaránt egy másik irány a műalkotásban olyan élmény kifeje-

zését látja, mely a naturától elütő formát kíván. Stilizál. Szimbolikával dolgozik. Elveti az anatómiát. A távlatról is lemond. Vonalai merevek, kemények, színei szokatlanok, vagy elmaradnak.

Ez a kétféle álláspont a valóságban fellépő sokféle helyett van itt egymással szembeállítva. A valóságban a stilizálás határai hol szűkebbre, hol tágabbra vannak megvonva. A természetűség szükséglete is többkevesebb korlátozást enged meg s így a művészet birodalma a fotografikus hűség, meg az „absztrakt“ geometrikus vonalak között terül el.

Az alkotó művésznek és a naív műélvezőnek ebben a sokféleségben egyszerű a dolga. Saját lelki alkata elvégzi számára a válogatást. Naturalista vagy expresszionista, klasszicista vagy romanticista, barokk felé vagy primitívséghez hajlik, a rajzban látja a művészetet vagy a koloritban, a nyugalomban vagy a mozgásban, szabad vagy kötött verset kíván, élvezi vagy gyűlöli a rímet, az abszolút vagy a program-zene híve. Valamennyien értékelő, nem megismerő állásponton vannak s az értékelés sokféle. Minden iránynak vannak rajongói és ostromozói. Korok, népek, kultúrkörök szerint is változ-

nak a művészeti hitvallások a domináló szerepben.

De ezzel nem érik be. Azt kívánják, hogy művészetre vonatkozó s ízlésüket kifejező állításaikat igazságoknak tekintsük. A nekik tetsző művészet a „valódi“, „igaz“ művészet. S az elmélkedésre hajló szellemek ugyancsak nekilátnak, hogy „műelméleteket“, „esztétikákat“ szerkesszenek, amelyekkel a maguk állásfoglalásának helyességét „bizonyítsák“.

A sokféle ízlés s a sokféle művészeti irány szükségszerű. Ez a létgazdagsága, kimeríthetetlen sokszínűsége, változatossága. De mit kezdünk a sokféle igazsággal, a sokféle esztétikával? A műtörténet is rendszerint valamelyik iránynak kedvez s amelyik kor nem felel meg, az „hanyagolt“, „ízléstelen“, „visszafejlődött“. Az esztétikát „normatív tudománynak tartják. A norma pedig követendő szabály, zsinórmérték „jó“ és „rossz“ művészet megkülönböztetésére.

Mindez azt mutatja, hogy az értékelést azonosnak tartják a megismeréssel s az értékítéletet igazságnak. Ebből következik aztán a sokféle művészeti iránynak megfelelő sokféle esztétika s az egymásnak ellentmondó sokféle igazság.

Hol van a kivezető út ebből a zűrzavarból? Hogyan lehet az esztétika tudomány? Más szavakkal: Hogyan lehet a művészet megismerés tárgya? Erre a kérdésre adnak választ az alábbi fejtegetések:

Művészi alkotások kétféle szempontból érdekelhetnek bennünket. Egyszer arról beszélünk, hogy mit érnek nekünk, máskor meg arról, hogy mit jelentenek mint megnyilatkozások tekintet nélkül a mi tetszésünkre vagy nemtetszésünkre. Ott lelki alkatból eredő ízlés variálja a maga értékeléseit, emitt pedig a tudomány nyújtja megállapításait. Aki ezt a két szempontot összezavarja, egyaránt vét mindkettő tisztasága ellen.

Más-más szempont alá esnek tehát a megismerés feladatát szem előtt tartó esztétikusnak, vagy műtörténésznek tárgyat megragadó megállapításai és a műélvezőnek vallomásai arról a hatásról, melyet a szemlélt műalkotások az ő lelkére gyakoroltak. Amaz megismer, emez érték.

A megismerő és értékelő szempont megkülönböztetésének a művészetre vonatkoztatva az az alapja, hogy a szépség nem valóság, hanem értékesség.

Mire támaszkodnak a szépség-ítéletek? Semmiesetre sem arra, hogy „a szépség,, tárgyilag benne van a műalkotásban. Mert nincs benne. A művész alkotása értékelő s nem megismerő alapon áll. Benne a művész nem ismeretet nyújt valamiről, hanem állásfoglalását fejezi ki a dolgokkal szemben. Vagyis értékkel. Akinak tetszik ez a mű, vagy nem tetszik, szintén értékkel. Az előbbi esetben értékelése egybeesik a művészével, vagy legalábbis megközelíti azt, az utóbbiban eltér tőle, esetleg szembehelyezkedik vele.

A tetszést, vagy nemtetszést kifejező ítélet nem lehet igaz, vagy téves. A műalkotásban kifejezett meggyőződés is szubjektív meggyőződés, a művész világnézetének, értékelő állásfoglalásának dokumentuma. De a megismerésnek ez éppen a *tárgya*, ez a szubjektív meggyőződés, mely értékítéletekbe sűríthető. Ennek a tárgynak a vonásait, sajátosságait nem lehet értékjelzőkkel megjelölni. Az értékjelzők az értékelő alany vonásai. Az értékítélet mint megismerési tárgy, mely az értékelő alanyra jellemző s nem az értékelt dologra, a szellemi tudományokat s köztük az esztétikát élesen megkülönbözteti a természettudományoktól.

Mit tud a mineralógus a kristályról? Tudja, hogy milyen rendszerben jegecedik, hogy milyen a keménysége, a törése, átlátszósága, vegyi összetétele. Mikroszkópon megfigyelheti a növekedését is. De a keletkezése ismeretlen előtte. Csak mint érzéki tényrt veszi figyelembe. Mint nemérzéki valóság iránt nem érdeklődik. Nem is tartozik reá. A természettudomány egyáltalában megáll az érzéki tények mellett, azokat egymáshoz viszonyítja, a viszonyítás eredményeit matematikai képletekbe foglalja s már el is készült a feladatával.

A szellemi tudományokat ezzel szemben az érzéki tény nem önmagáért érdekli. Egy szobor, festmény, vagy költemény, egy imádság, egy törvénycikk, egy bírói ítélet, egy hadüzenet s bármely emberi cselekedet valamit *jelent*, ami túl van az érzékeink alá eső jelenségen.

A művészi alkotás készen van, mielőtt érzéki ténnyé válnék. A festő nem ecsettel alkot, hanem a képzeletével s csak azért nyúl ecsethez, hogy már meglévő, láthatatlan, nem-érzéki alkotását mások számára hozzáférhetővé és maradandóvá tegye. A színművész, a zenei előadóművész nem is teheti maradandóvá. A moz-

gófénykép, a hangosfilm és a gramofón vállalja helyettük ezt a feladatot.

Mikor a művészettel foglalkozó szellemi tudomány a műalkotást mint érzéki tényt vizsgálja, azt a láthatatlan világot igyekszik elérni, amely a láthatóban realizálódott. Így fürkészi a vadász a vad nyomát, nem önmagáért, hanem hogy általa a vadhoz magához eljuthasson.

Mi az, ami a műalkotásban megjelenik? A művész maga. Az ő láthatatlan belső világa. Önérvényesítése. Állásfoglalása a dolgokkal szemben. Egy szóval: értékelése. A költő műve pl. nem fogalmi, nem intellektuális tartalmak kifejezése. De ítéletekben nyilatkozik meg s ezért tartják értelminek, fogalminak. Nem veszik észre, hogy a költő ítéletei értékítéletek, szubjektívek, irracionálisak. A tényítéletek is, amelyek közben előfordulnak, csak arra való, hogy megfelelő értékítéletek fölmerülését célozzák, melyek elő vannak készítve, vagy utólag kirobbantva.

Minden lelki megmozdulás, bármilyen formát ölt is, nem egyéb mint értékítélet s ez az értékítélet a tulajdonképpeni tárgya a szellemi tudományoknak, a művészettel foglalkozóknak is.

Mikor valamit szépnek mondunk,

akkor nem megismerünk, hanem értékelünk. A *szépségítélet* (pl. Ez a festmény szép) *értékitélet*. Nem tárgyi megállapítást foglal magában. Nem is tárgynak tekinti a műalkotást, melynek vonásaira, sajátosságaira mutatna rá, hanem élő, ható dolognak, mellyel szemben az értékelő alany a maga létét érvényesíti.

A műalkotásnak tudományosan megállapítható tárgyi sajátosságai ilyesfélék lehetnek: a természetet lehető hűséggel utánozza, vagy stilizál; a vonalrajz alá van benne rendelve a koloritnak, vagy megfordítva; távlatot ad, vagy mellőzi azt. De hogy mindez a sajátosság, vagy ezek valamelyike szép, illetve, hogy ezek adják meg a mű szépségét: ezt a tudomány nem állapíthatja meg. A szépség maga tárgyilag nincs benne a műben. A művész, aki művében a koloritot hangsúlyozza, ezzel a maga értékelő állásfoglalását fejezi ki. Ő ezt szépnek tartja s műve vallo-más, a lelkében őrzött titok leleple-zése.

Egy másik alany hasonló lelki alkattal, értékelésének hasonló irányá-
val ezt a művet szintén szépnek ítéli,
mert önmagára lel benne; ellenkező
esetben közönnyel megy el mellette,
vagy undorral fordul el tőle. Esetleg

az egész piktúrát elutasítja magától s a muzsikában talál kielégülést. Itt is csak a vokális zene gyönyörködteti őt, vagy a hangszereszene, az uniszónó, vagy a többszólamúság. Más-más korok is különbözőképpen értékelnek e tekintetben.

Ha már most az ízlést kifejező értéktétele a tudományos megállapítás igényével lép fel, a tudománynak a tárgyával való összetévesztése áll előttünk. S a szellemi tudományok története éppen ezt a képtelenséget árulja el a hozzáértőnek. Ezek a tudományok ugyanis (köztük az esztétika) a korok változó értékelésének megfelelően változtatták megállapításait. Azért mondja Bodnár Zsigmond, hogy ami ma igaz, holnap már nem az. Azért olvashatjuk Spenglernél: "Andere Kulturen haben andere Wahrheiten,," S Benedetto Croce szerint is a filozófiai rendszerek éppúgy követik a történeti változás folyamatát, mint a gazdasági élet, az irodalom, vagy a művészet. Ezek a filozófiai rendszerek ugyanis értékelő alapon, világnézeti beirányozottsággal vannak fölépítve.

Az értékelés és megismerés megkülönböztetésének a hiányában állhattott elő az a fonák megállapítás, hogy

a művészet utánzás. Mintha oroszlánt akartak volna fogni egérfogóval. És ezért beszéltek értékelő alanyoktól független, tárgyilag meglevő értékekről, értékeszmékről.

Az értékeszme, pl. a "szép,, eszméje ilyen általánosságban nem egyéb üres keretnél, melyet mindenki bizonyos lelkiakatnak, értékelő állásfoglalásnak, világnézetnek megfelelő tartalommal tölt ki. S bár szokás a kellőt a valótól megkülönböztetni, mindenkire nézve a saját értékelésének megfelelő való egybeesik a szerinte kellővel, vagy legalábbis megközelíti azt. Míg a mások szerint kellő egyszerűen csak való. Pedig minden való a megfelelő alanyok szerinti kellőnek realizálása s a való azért oly sokszerű, mert a kellő is az. Itt talán már felesleges is megjegyezni, hogy a "való,,-nak empirikus, nem pedig metafizikai jelentése van.

A fentiekből megérthető, miért találkozunk "a szép,,-nek oly sokféle értékelő meghatározásával, de hiába keressük tudományos meghatározását. Az értékelést megismerésnek, vagy a megismerés egy nemének tekintő gondolkodás nyilatkozik meg az ilyen kifejezésekben is: "valóban szép,, "tényleg szép,, (Holott más

a valóság, a ténylegesség és ismét más a szépség. Az utóbbi ugyanis értékeség). Továbbá: "művészi igazság,, (esztétikai igazság helyett), "objektív érték,, (szubjektív helyett).

És értékelő, nem megismerő szempontból állapították meg a "szép mű,, határozmányait is. Holott azokra a határozmányokra nézve, amelyekkel a műalkotásnak bírnia kell, hogy szép legyen, nem az esztétikának feladata dönten, hanem a művésznek és műélvezőnek. A "kell,, egyáltalában nem a megismerésnek, hanem az értékelésnek a parancsa.

Az esztétika ugyanis nem az emberi alkotások *értékéről* szóló tudomány. Nem azt kérdezi, hogy mit érnek az alkotások, hanem, hogy micsoda értékeléseket fejeznek ki. Vagyis az értékelés az esztétikában nem feladat, hanem megismerési tárgy.

De most előállanak a "tudományos,, értékelés, védelmezői aggodalmaikkal: Ha az esztétikából és általában a szellemi tudományokból kirekesztjük az értékelést, akkor nem marad egyéb a tények regisztrálásánál. De mikor a megismerés tárgya éppen az értékítélet, hogyan lehet értékítélet a megismerés eredménye is? Hogyan lehet egy és ugyanazon gon-

dolat értékítélet is, meg igazság is? Csak abban az egyetlen esetben, mikor a tudományt a tárgytól nem tudjuk megkülönböztetni.

Mert nem azáltal szép valami, hogy a szépségét kifejező ítélet igaz. A szépség-ítélet nem az objektív meggyőződést elégíti ki, hanem a szubjektív meggyőződést és azért tartunk szépnek valamit, mert a benne megnyilatkozó értékelés megfelel saját értékelésünknek.

Az értékelés szükségképpen sokféle, de az igazság a logikai ellenmondás elvének megfelelően csak egyféle lehet. És nagyon gyönge az a szubjektív, értékelő meggyőződés, mely az ellenkező irányú értékeléssel szemben nem képes magában megállni, hanem a tudományosság látszatával igyekszik a tájékozatlanságot meghódítani, vagy lefegyverezni. Hogyan bízhatja a döntést a tudományra, mikor éppen a mérkőzésben az igazság kérdése föl sem merülhet? Művészeti irányoknak egymással vívott küzdelmeiben eleven erők működnek, a sokféle szubjektív meggyőződés alakító, teremtő erői, amilyenekkel a tudomány nem rendelkezhetik. Nem azért győz egyszer az egyik művészeti irány, más-kor a másik, mert egyszer az egyik-

nek, máskor a másiknak van igaza (veritas). Ez játék volna az igazság fogalmával.

Olyan aggodalommal is találkozunk, amely anarchiát, nihilizmust lát az értékelést a megismeréstől megkülönböztető gondolkodásban. Holott ez a megkülönböztetés éppen azt az anarchiát szünteti meg, amely nélküle mindenütt és minden időben uralkodott. Gondolható-e teljesebb anarchia, mint mikor az „igazság,” nemcsak nemzedékről nemzedékre változik, hanem egyidőben is a legnagyobb tarkaságot nyújtja sokféleségével?

A művészi értékelés, mint az értékelés általában, szükségképpen sokszerű és így szükségképpen sokszerű az empirikus valóság is. A valóság sokszerűségének tudományos megállapítása azonban nem érinti az értékelő álláspontról kialakított szubjektív meggyőződés abszolút bizonyosságát, ha még oly sokféle is tényleg ez a meggyőződés más-más értékelő alanyoknál.

Ha egy műalkotásban kifejezett értékelést felismerünk, az tárgyi meghatározása annak, hogy mit tartott a művész szépnek. Nekünk azonban más értékelésünk lehet s akkor nem

fogjuk magunkat a művésszel azonosítani. Műve nem fog tetszeni. Nem fogjuk azt szépnek tartani. Nem azt nézzük, hogy mennyire sikerült a művésznak a természet utánzása. A művész számára a világ nem megismerési tárgy. A művészetnek egyáltalában nincs is tárgya, hanem a rávonatkozó tudománynak van, t. i. a művészi alkotás, illetve a benne kifejezett értékelés.

Az egyik művész számára a természet minden, a másik számára semmi. Vagyis a művészet nem utánzás; de van olyan művészeti irány, amelynek az utánzás az elve.

S ami áll a művészre, az áll a műélvezőre is. Mindkettő értékelő alapon áll s nem megismerő alapon. Az utóbbi az esztétikának, a műtörténetnek, általában a művészettel foglalkozó tudománynak a sajátja. Az egyén, vagy a kor művészi ideáljai itt nem érvényesülhetnek hatóerőkként, aktív tényezőkként. A tetszés és nemtetszés vonzó és taszító erői az alkotó művész lelkében s a műélvező értékelésében, valamely művészeti irány térhódítása érdekében kifejtett propagandában tombolhatják ki magukat. Míg a műalkotásokat, a bennük megrögzített értékeket, a hatásukat kívülről szolgáló

tevékenységet tárgyul tekintő tudomány éppen minden értékeléstől tartózkodó objektivitásával érheti el a maga tetszéstől és nemtetszéstől független eredményeit.

A művészet mint értékeléseket rögzítő, valamely érzékelhető közeg által mások számára hozzáférhetővé és maradandóvá tevő alkotás többféle irányt követ, de a tudomány egyiknek sem lehet a védelmezője a többivel szemben. Hogy egy bizonyos iránynak a természetet a lelkeség erejével formáló, a meggyőződést jelentő világnézet érdekében leegyszerűsítő, egyszóval stilizáló tendenciája magasabb vagy alacsonyabb rendű-e egy másiknak inkább a külső világ felé forduló magatartásánál: ez a kérdés nem tudományos kérdés, nem az esztétikának a problémája. Feleletet reá csakis értékelő állásponton lehet adni, amikor nem megismerésről van szó, hanem a dolgokhoz való viszonyunk megteremtéséről, köztünk és köztük létesítendő eleven kapcsolatáról.

A naturalizmusnak, vagy spiritualizmusnak stílusalkotó ereje nem lehet egyszersmind az esztétikának tudományos megállapításait sugalmazó szelleme. A tudomány sem nem spiritualista, sem nem naturalista. Az

esztétikai tétel igazsága éppen abban áll, hogy a művészeti irányzatokban működő eszmeerőket tárgyként szerepelteti, nem pedig ítéletalakító hatalom gyanánt. Semmiféle művészeti ideált nem állíthat maga elé mértékül, hogy ahhoz viszonyítva ítéljen népek és korok műalkotásai fölött.

A mai kor művésze a maga lelki alkatának, értékelő állásfoglalásának, világnézetének, művészi céljainak megfelelően választhat magának mintát, ideált a hasonló irányú múltból; de a művészetet megismerési tárgynak tekintő esztétikusnak, vagy műtörténésznek nem lehetnek ideáljai. Az értékelő "esztétikát", a tudományostól megkülönbözteti ítéleteinek normatív jellege, előadásának gyakran retorikai formája s az a lendület, melynek hajtóerejét az értékeléstől való áthatottság adja meg.

Nem a műalkotásokból vonják le a szépség normáját. Ellenkezőleg, a norma adva van a lelki alkatból folyó világnézetben, értékelő állásfoglalásban s ehhez a normához viszonyítják a műalkotásokat. Az ú. n. remekművek csak illusztrálják a normát és semmiképpen sem bizonyítják annak igazságát. Eszményeket nem lehet sem tapasztalatilag

megszerkeszteni, sem igazolni, tudományosan levezetni.

Végül még megjegyezzük, hogy a valódi és álérték megkülönböztetésének nincs értelme. Más a valóság és más az értékség. Értékkel csak egy másik értéket lehet szembeállítani s ez a szembeállítás értékelő alapon történik. A megismerés ebbe a mérkőzésbe nem avatkozhatik bele. Csak pártatlan szemlélője lehet a küzdelemnek.

Mi a förténés ?

A Magyar Történelmi Társulat elnöke a Társulat 68. évi közgyűlésén elmondott megnyitó beszédében nyomatékosan rámutatott a történeti műveltségnek, a nemzeti mult ismeretének jelentőségére. Kiemelte, hogy az állami, társadalmi, gazdasági élet aktuális jelenségei és korszerű problémái a mult ismerete nélkül meg nem érthetők. Hogy a történeti műveltség a politikának nélkülözhetetlen segítőeszköze s hogy az államélet irányítóinak és a politikai életben részes társadalmi osztályoknak erre felétlenül szükségük van.

Ez a gondolat speciális térre való alkalmazása egy mindent átfogó gondolatnak, mely szerint bármely gyakorlati feladat megoldásához odaillő és elegendő ismeretre van szükség. Az ismeret ennek a gyakorlati szempontból neki szánt rendeltetésnek akkor felel meg, ha az helytálló, vagyis objektív. De más-más gyakorlati feladat más-más ismeretet kíván. A különféle életpályákon látjuk, hogyan

válogat az ismeretekből az orvos, a mérnök, a pap, az államférfi. Az egyetemek is gyakorlati szempontokból tagozódnak fakultásokra.

A tudomány álláspontjáról a tudomány megállapításaival szemben csak az lehet a kérdés, hogy igaz-e, vagy téves egy tétel. Gyakorlati szempontból pedig (a tétel igazságát föltételezve), hogy az éppen aktuális gyakorlati feladat megfelelő eszköze lehet-e. A műszaki ismeretek pl. helytállóak lehetnek ugyan, mégis inkább az építész veheti hasznukat, mint a pap, vagy az orvos.

Hogy állunk már most a történelmi ismerettel? Miféle ismeretnek vagyunk a birtokában, mikor történelemről beszélünk? Mondották, hogy a történelem erre a kérdésre felel: „Mi történt tulajdonképpen?” A felelet pedig elkezdi ontani a tények megszámlálhatatlan sokaságát s az adatok számum-homokja eltemet bennünket. Szorgalmas bűvárok összegyűjtik a történet ú. n. tényeit. Oklevelek, érmeik, pecsétek, címerek, kiasott kövek feliratai, a művészet emlékei, a szociális élet maradványai, följegyzések, mondák, legendák, a nyelv az írás sokféle változata, a szokások, a család, egyház, állam, irodalom életének rengeteg adaléka hal-

mozódik fel kiadványokban, gyűjteményekben. Nem, ez nem a történelem. Inkább csak múzeum. Láttára kérdések merülnek föl bennünk és ezekre a kérdésekre a múzeum vitrinjei, fasciculusai nem adnak feleletet.

Miért változik a korok képe s áll ugyanazon időben is többféle értékelés. cselekvés szemben egymással? Honnan származik ez a sokféleség? Hogy van az, hogy a lehető felfogások és törekvések váltakozva, más-más időben jutnak erőteljesebb érvényesülésre s egyesek és népek sorsa attól látszik függeni, hogy mikor milyen felfogást képviselnek? Mért nevetséges, vagy szánalmas, sőt gyűlöletes az egyszer, ami máskor tiszteltet parancsol és lelkesedést kelt? Miért arat nagy sikert ma, ami tegnap ellenszenves, vagy észrevétlen volt? Miért emelkednek föl és tűnnek le népek, államférfiak, művészek, hadvezérek, gondolkodók? Miért járnak az emberek egyszer égreemelt, máskor földreszegzett tekintettel? Miért nem fér össze az aszkézis az orgiával, az önfeláldozás a zsarnoksággal, mikor külön-külön mindegyik a legmélyebb meggyőződés folyománya lehet?

A történelemben a tények nem

gyűlnek halomba, hanem valamiféle rendbe illeszkednek, valamilyen viszonyba lépnek egymással. Mi ez a viszony? Az okviszony, — mondják elhirtelenkedve a felületesen gondolkodók. Az időben lepergő tények sorozatát a „fejlődés“ fonalára fűzik, hogy ne csak tudomásul vegyék a tényeket, hanem meg is értsék összefüggéseiket. De vajjon érthetők lesznek-e ilyen összefüggésben?

A fejlődést olyan folyamatnak gondolják, melyben a változások minden következő szakasza bármely megelőzőtől különbözik. Miért? Mert a történeti tény szinguláris, vagyis egyetlen és a maga teljességében soha meg nem ismétlődik. Ennek az utóbbi állításnak az igazságában bajos volna kételkedni. Ki nem hallotta, hogy nincs két egyenlő tojás, vagy falevél? De azért pl. a tyúktojások valamiben mégis hasonlítanak egymáshoz s a tyúktól ezentúl is tyúktojást fogunk várni. Ugyanígy várhatjuk, hogy ugyanabból a szellemből egymáshoz hasonló tények fakadnak.

Igen, felelik a fejlődés védelmezői, a dolgok között hasonlóságot is lehet állapítani, de a hisztorikus éppen csak a különbségeket, a változásokat veszi figyelembe. Csakhogy

a változások, a tények egész tömegén hasonlóan mennek végbe. Enélkül az általános fogalmak a történelemben nem szerepelhetnének s nem lehetne beszélni a görögökről, a népvándorlásról, reformációról, racionalizmusról, romantizmusról.

De nem elég az egy bizonyos szellemi irány sodrába tartozó tények hasonlóságának a kimutatása sem. Ha egy-egy irányzat csak egyszer merülne fel, illetve ha a különböző korok irányzatai között nem lehetne megegyező vonásokat fölfedezni, az egész emberi történet érthetetlen volna. Annyira elengedhetetlen föltétele a történelmi megértésnek az irányzatoknak ez az ismétlődése, hogy még azok is, akik tagadják a letűnt irányzatok újból való jelentkezésének a lehetőségét, beszélnek neoskolasztikáról, neohegelizmusról neoklasszicizmusról.

Mit jelenthetnének ezek a megnevezések, ha semmi közük sem volna a skolasztikához, hegelizmushoz, klasszicizmushoz? Különböznek ezek amazoktól? Bizonyára. Mint két tojás, vagy két falevél egymástól. De hasonlítanak is. Pl. a neohegelizmus inkább hasonlít a hegelizmushoz, mint a pozitívizmushoz. Nem nehéz ezt kimutatni. Azt állítják az evolú-

ciósok, hogy a történet tényeit úgy lehet megérteni, ha mint letteket, a fejlődés folyamán előállottakat fogjuk fel azokat. Vagyis a későbbit a korábbiból, a közvetlen megelőzőből mint okozatot az okból magyarázzuk. Eszerint a hegelizmusból *fejlődött* volna a pozitivizmus, a pozitivizmusból pedig a neohegelizmus. Ha a tyúk nem tyúktojást tojna, vagy a tyúktojásból béka ugrana ki, ez nem lenne meglepőbb, mint az ilyen fejlődés.

Az a felfogás, amely az ellentétes, egymást kizáró törekvéseket egy és ugyanazon dolog fejlődési fokozatainak tekinti, teljesen értetlenül áll az emberi történet egymásra következő eseményei előtt. A realizmust az idealizmusból, a gótikát a román stílusból, a szabadságot az abszolútizmusból származtatja. Pedig ilyesmi nem történhetik. A későbbi nem a korábbiból lesz. A századok nem „szülik” egymást. A tavasz nem a télből fejlődik. A nappal nem az éjszakából, a világosság nem a sötétségből.

Mi hát a történés? Az értékelés realizálása. Minden történeti tényben, mint érzéki dologban értékelések vannak megrögzítve. A dolgok tehát nem egymásból származnak, hanem mindegyik más-más értékelés-

ből áll elő. Egy történeti tény megértése nem a korábbi tényekhez való viszonyítása, hanem ezt a tényt létrehozó értékelés fölfedése által lehetséges.

Mondhatjuk azt is, hogy a történeti tény valamilyen világnézet megnyilatkozása, kifejezése. Csakhogy a világnézet könnyen egybeesik a filozófiával. S valóban eddig mindig egybe is esett. Holott a világnézet értékelő alapon áll, a filozófia pedig megismerő gondolkodás. A történeti tényben tehát olymódon fedezhetünk fel értékelést, ha a filozófiát meg tudjuk különböztetni a világnézettől, a megismerést az értékeléstől. Csakis így különböztethetjük meg a tudományt a tárgytól. És úgy viszonylik egymáshoz történelem és történet, mint a tudomány a tárgyahoz. Mi a történelem tárgya? A történeti tényben megrögzített értékítélet. Nevezhetjük eszmének is, vagy szellemnek. De ez a szellem, vagy eszme az értékelés körébe tartozik. Nem objektív gondolat, mely igaz, vagy téves lehetne.

A tudománynak a tárgyával való összetévesztése tárul föl előttünk, mikor a történetben keresnek értelmet, a történelemben pedig a tényeket

nem az értelem síkjára vetítik, hanem az ú. n. „értékeszmékre vonatkoztatják.“ Az értékeszmék üres rubrikáit saját, vagy koruk érték-tudatából merített tartalommal töltik meg, vagyis megismerés helyett értékkelnek. S mivel így objektivitásra képtelenek, az objektivitást lélektani lehetetlenségnek, elérhetetlen távolból felénk csillogó ideálnak s valami emberfelettinek tartják. Holott az objektivitás a megismerés sajátja, nem pedig valami eszmény. Objektívek vagyunk, ha a dolgokat a megismerés tárgyának (objektum) tekintjük, szubjektívek, ha értékkelünk. Aki nem tud objektív lenni, az nem tud megismerni. Éppen ezért azok a történelmi felfogások, amelyek értékelő alapon állanak, nem is a történelemhez, hanem a történethez, a történelemnek mint tudománynak a tárgyához tartoznak. Az értékelő „történelem“ a tudomány álláspontjáról elfogadhatatlan, gyakorlati célokra pedig hasznavehetetlen.

Persze nemcsak a történelmi felfogások, hanem a filozófiai rendszerek is értékelő alapon állottak eddig és körülbelül egybeestek a világnézetekkel. Ezért lehet a filozófiának is története. Ugyanazokat az eszméirányokat futotta be a filozófiai gon-

dolkodás, mint az erkölcsi, jogi, művészeti, vallási élet. S az ember gazdasági életét is megemlíjtük, mert az is szellemi élet, akár a többi felsoroltak, benne is emberi értékelések nyilatkoznak meg.

Az időben egymást váltó irányzatok, mint láttuk, nem egy és ugyanazon fejlődési folyamat stádiumai. Arról is volt szó, hogy a letűnt irányzat később ismét fellép s ellentétes, egymást kizáró irányzatok ismételt, folytonos, szakadatlan váltakozása teszi a történeti tényeket érthetőkké. Ez a ritmus ad történelmi ismeretet, amit a gyakorlati ember (nemcsak az államférfi) a maga feladatainak megoldásánál eszközül felhasználhat. Minden irányzatnak (világnézetnek) megvannak a maga sajátosságai, melyekre nézve ellentétes irányzatok különböznek egymástól. Ezeknek megállapításával lehet a cezurákat megvonni a történet menetében. Ezen az alapon tudhatjuk meg, hogy honnan jöttünk, merre megyünk. De ha fejlődésről lehetne szó, melyben csak stádiumok és mindig újabb és újabb stádiumok következnek egymásra, valamennyien újat hozva csupán a megelőzőkhöz képest, — akkor történelmi megértésről szó sem lehetne.

Nem segít ezen a fejlődés-gondo-

laton sem a realizmus, sem az idealizmus. Ezek történeti jelenségek, nem magyarázó elvek. Ha egy-egy eszmeirányzat értékelő állásfoglalásától függ, hogy mit tartunk igaznak, akkor ugyanaz a tétel egyszer igaz lesz, máskor téves. A megfelelő irányzat ismételt fölmerülésével az előbb elavultnak, végleg megcáfoltnak, mindenképp túlhaladottnak tekintett tétel megint megelevenedik, elvesztett koronáját, az igazságot visszanyeri s egyideig mint megdönthetetlen, örök igazság szerepel az emberek gondolkodásában. Pl. az idealizmussal már Plátonnál találkoztunk. Azóta sokszor fel-felbukkant és le-letűnt, mint periodikusan visszatérő üstökös. Legutóbb Hegelnél üdvözölhattük, mint régi ismerősünket. De aztán jött a pozitivizmus (realizmus) s a hegelizmus „összeomlott, mint a kártyavár.“ De napjainkban mintha megint fölkeresne bennünket.

Helyesen állapítja meg egy jeles tudósunk, hogy az egy idő óta hódító „szellemtörténeti irányzat korunk új idealizmusának egyik jellemző tünete.“ Egy másik jeles tudósunk pedig hozzáteszi: „Nem lehet kétség aziránt, hogy az egész szellemtudományi irány az idealizmus filozófiájával áll és bukik, minden gon-

dolatával ebben a világnézetben gyökereznek.“ Most tehát a pozitivizmus került alul. „Sebaj!“ — vigasztalhatják magukat a pozitivisták és másfajta materialisták, — „néhány évtized múlva megint ránk kerül a sor.“ De hogy magyarázza meg a filozófia, a tudomány az irányzatoknak ezt a váltakozását, mikor maga is hol az egyik, hol a másik irányzat sodrában mozog? Csak egyetlen módja van ez áramlatok elkerülésére: a megismerésnek az értékeléstől való megkülönböztetése. Akkor nem fog sem az idealizmus, sem a pozitivizmus gondolataiból élősködni, hanem értékítéleteket látva bennük, az idealizmust is, a pozitivizmust is a megismerés *tárgyának* fogja tekinteni. Ennek a megkülönböztetésnek a hiányában idáig minden időben naivul a meggyőződést formáló irányzat értékeléseit tartották igazságoknak. Sőt újabban a szellemi tudományok tehetetlenségének elpalástolására egy különleges igazságfogalmat eszeltek ki. Eszerint ellentétes állítások, különböző világnézetek, művészeti irányok, melyek élet-halálharcot vívnak egymással, mindnyájan az igazság koronájával ékeskednek az ellenmondás elvének nagy di-csőségére. Itt már az igazságot nem

is a hamisan felfogott tudománynak, hanem a tudomány tárgyának tulajdonítják. Nagyobb zürzavar ennél nem is képzelhető.

Sűrűn hangoztatják egy idő óta, hogy a történelemben nem lehet törvényszerűséget megállapítani, csak a természettudományban. Miért? Mert állítólag a természettudomány azzal foglalkozik, ami mindég van, a történelem pedig azzal, ami csak egyszer van. Hát ami egyszer van, máskor nincs, aztán megint van és megint nincs? Ez se az egyszerinek, se a mindenkornak a kategóriájába be nem sorozható. Ez a ritmus. És ez egyaránt megtalálható az ú. n. természetben és az emberi történetben. Megvan az ütőér lüktetésében, a járásában, az inga lengésében, az éjszaka és a nappal váltakozásában, a hideg és meleg évszak folytonos egymásrakövetkezésében, az égitestek egymáshoz viszonyított mozgásában, az ébrenlétben és alvásban, a lélegzésben stb., stb.

Ezekben a jelenségekben is találhatunk olyasmit, ami mindég van. Csakhogy ez nem a hideg, vagy a meleg, a jobb, vagy a bal lábbal való lépés, egy üstökösnek a megjelenése, vagy eltűnése, az ingának jobbra, vagy balra lengése, hanem a

két-két mozzanatnak váltakozása. Ha az inga mindég egy irányban mozogna, nem lehetne szó lengésről. Ha az emberi történet mindég egy irányban haladna, a történelem nem állna egyébből, mint csupa kérdőjelből. Ha mindég tél volna s ez a tél folyton zordonabb lenne, ez ugyanoda vezetne, mintha mindég ugyanaz az eszméirányzat fejlesztené magából a stádiumokat: a mielőbbi pusztulásra.

Láthatjuk mindebből, hogy nem az a különbség természettudomány és történettudomány között, mintha az előbbi általánosat az utóbbi pedig egyest, egyénit ismerne meg. A történettudomány eddig semmit sem tudott megismerni, mert az értékítéletet mely tárgya volna neki, igazságnak tartotta. A természettudomány és a matematika azért azonosult a tudomány fogalmával, mert csak ezek voltak képesek objektív eredményekhez jutni. Nemcsak a történelem, hanem általában a szellemi tudományok is azért nem jutottak az igazsághoz, mert értékelték. Emiatt a generalizáló szellemi tudományok ugyanolyan tehetetlenek, mint a történelem. Míg a természettudomány akár generalizál, akár individualizál, mindenkép objektív eredményekhez jut. Vagyis a vizsgált dolgot objektumnak tudja

tekinteni, amire a szellemi tudomány eddig nem volt képes.

Ellentétes eszmeirányzatoknak ritmikus váltakozása, vagyis ugyanannak az irányzatnak ismételt térhódítása és térvesztése metafizikailag megvan alapozva. A különböző értékelések forrásai, a szubstanciák, a tulajdonképpeni végső szingularitások: örök létezők. De mivel ellentétes értékelések egymást kizárják, noha mindég megvannak, egyidejűleg nem, csak egymásután, felváltva juthatnak vezető szerephez. A vezető szerepet vivő és a vezető szerepért küzdő irányzat között helyzeti különbség van. Ugyanannak az irányzatnak évezredek óta elválasztott megnyilatkozásai között fölismerhető rokon vonások elárulják közös forrásból való származásukat. Ilyen rokon vonásokat mutatnak pl. a plátóni és hegeli idealizmus gondolatai.

Amennyiben nem megismerő, hanem értékelő álláspontból nézzük a történetet: kedvezően, vagy kedvezőtlenül ítélünk a lefolyt eseményekről, egyesek és tömegek magatartásáról, különböző korok törekvéseiről, amint világnézetünknek, érték-tudatunknak megfelelnek, vagy elűtnek tőle. Államférfiakat és hadvezéreket, moralistákat és művészeket,

fejedelmeket és diplomatákat elvonultathatunk eszméink ítélőszéke előtt, hogy szuverénitásunk tudatában meghozzuk marasztaló, vagy fölmentő ítéletünket. De ennek a bíraskodásnak a történelemhez mint tudományhoz semmi köze. A história arra a kérdésre ad választ, hogy milyen volt az ember, nem pedig arra, hogy milyennek kellett volna lennie. A tudományra nézve a történet éppen úgy megismerési tárgy, mint rávonatkozó értékelésünk, ítélkezésünk. Ez a két szempont egymással összemérhetetlen. Megismerésünk nem lehet főlebbezési fórum értékelésünk döntéseivel szemben. Csak a tudományban nincs helye az értékítéletnek, de lelki háztartásunkban a főhelyet foglalja el. Ha meg tudjuk különböztetni az értékelést a megismeréstől, értékeléseinkről nem fogunk ugyan lemondani, mert az lehetetlen volna (hiszen önérvényesítésünk első sorban értékelés), de megismerésünkből ki fogjuk rekeszteni és nem fogjuk azokat igazságoknak tekinteni.

Az ember sajátos lelki alkatánál fogva be van állítva valamely irányba olyan értelemben, hogy valamit magára nézve fontosnak, szükségesnek s ennél fogva kívánatosnak, elérendő-

nek tart. És szembefordul minden-
nel, ami az ő értékeléseit és értékeit
elutasítja. Ez az állásfoglalás, ez a
bizonyos irányba fordultság nem
egyéb, mint önérvényesítés s a belső
magatartás minden mozzanata érté-
kelés, mint az önérvényesítés elsőd-
leges, közvetlen megnyilatkozása. Ha
ez a lelki alkat egyféle volna, az
emberiség története valóban olyan
lenne, amilyennek azt eddig felfog-
ták: egyenesvonalú, egyirányban ha-
ladó. Ugyanattól az eszmétől való
áthatottságában mindenki egy célra
törne s csak a felületesebb, vagy mé-
lyebb átélés, kisebb, vagy nagyobb
tudatosság, több, vagy kevesebb is-
meret tenne különbséget ember és
ember között. Valamennyien egy
irányban haladva, némelyek az élen,
mások a derékhadban, vagy hátul
tartának.

Csak hogy a lelkialkat sokféle.
Egyénileg más és más. Ezt a sokasá-
got nem egyszer próbálták néhány
alapformára, típusra visszavezetni.
Legújabbán a Spranger-féle tipizálás
vált híressé. De ez éppúgy alkalmat-
lan tudományos történelmi felfogás
kialakítására, mint a többi kísérle-
tek. Mert az emberiség története egy-
mást kizáró irányzatokban halad,
míg a Spranger típusai egymás mel-

lett, egyidőben is érvényesülhetnek. De nem érvényesülhet együtt pl. a tekintélyi, a racionális és a misztikus vallásosság. Az „esztétikus“ ember (tulajdonképpen a művészlélek) is lehet naturalista, vagy expresszionista. Ezek annyira kizárják egymást, hogy csak más-más korban diadalmaskodhatnak. Ugyanezt lehet mondani Spranger többi típusairól is.

Az emberek közötti lényeges különbség abban áll, hogy más-más eszmeirányzathoz tartoznak. Ha figyelembe vesszük, hogy egymást kizáró irányzatok közül egyidőben csak egy bizonyos irányzat juthat vezető, domináló szerephez, intézményes berendezkedéshez, míg a többiek háttérbe szorulnak, — a hozzájuk tartozó emberek többé-kevésbé súlyos, gyakran elviselhetetlen helyzetbe jutnak. Amennyire lehetséges, hogy télen a nyárias öltözködés meghűlésre, súlyos betegségre, esetleg halálra vezet; éppúgy a szellemi, erkölcsi világban is megsínyli az ember az ellenkező magatartást. Ha művész, alkotásait semmibe veszik, az államférfi megbukik, a hadvezér elveszti a csatát, a kereskedő tönkremegy. Van, aki megőrül, öngyilkos lesz, vagy börtönbe kerül. Megfelelő irányzatok emelik föl a magasba az embert s

az ellenkező irányzatok taszítják le a magasból, vagy nem is engedik oda feljutni. Minden irányzat megtalálja a maga embereit. De mindegyiknek megvannak az áldozatai is. Minthogy a nagyság nem valóság, hanem értékesség és minthogy minden irányzat másképpen értékkel, az ember sorsa attól függ, hogy értékelő magatartása milyen viszonyban áll korának uralkodó irányzatával. Ha feléje halad a világ, a fölemelkedő irányzat előbb-utóbb őt is magához fogja ölelni; ellenkező esetben egyre távolabb kerül tőle. Schopenhauert végre életében elismerik, ellenben Perugino, Raffael ünnepelt mestere, elhagyatva és elfeledve hal meg. Shakespearét újra és újra elfelejtik, megfölfedezik. Pedig a művek mindég ugyanazok, csak a fogadtatás más és más, amelyben egyszer és máskor részesülnek. Nincsenek örökbecsű művek. A történelem számontartja minden irányzat alkotásait, de közülök csak azok élnek egy bizonyos kor értékelésében, amelyek neki megfelelnek. A tudomány pedig nem értékelhet. Viszont értékelő álláspont-ról nem lehet megismerni. Mondhatjuk-e, hogy „téved“ az a kor a valósi éposz értékelésében, amely képtelen egy ilyen mű elolvasására? Az

értékelésben nem tévedhet az ember, tévedni csak a megismerésben lehet. Egymással szembenálló értékeiések egyformán lehetségesek. De nem lehet a tudomány sérelme nélkül egy bizonyos irányzat értékeléseit tudományos megállapításoknak tekinteni. Ha bizonyos irányzat álláspontjáról örökbecsűeknek ítélt műalkotások valamely korban nem találnak elismerésre, akkor az ilyen kort az értékelést a megismeréssel összetévesztők a maguk „igazolására” izléstelennek és erkölcstelennek bélyegzik.

A naturalisztikusan hangolt értékelő állásfoglalás az expresszív művészi alkotásokban patológiát szimatol, mert a saját lelkialkatának megfelelő irányzattal ellentétes irányzat fölmerülését és a maga idejében elért sikereit csak így bírja elviselni. Minden tudományosságot nélkülöz az olyan irodalom —, vagy művészettörténet, amely értékelő alapon szerkesztett s normatívnak nevezett esztétika pártos kalauzolására bízza a különböző irányzatok közötti tájékoztatást.

A különböző irányzatoknak ismételt fellépése teszi lehetővé egyrészt a történelmi megértést, a külső tények belső összefüggésének meglátását; másrészt a valamilyen irányba

lelkileg beállított gyakorlati ember (költő, művész, államférfi, stb.) múlt-hoz fordulását, hogy a hasonló tendenciájú korok szellemében támaszt keressen a maga eszméinek realizálására való törekvésében. Hogy a régi fénynél gyűjtsen új szövétneket. A mai antinaturalisztikus irányzat művészei pl. ezért fordulnak inkább a középkor műemlékeihez s az antik világot mellőzve, a keleti népek művészetétől várják saját művészi hitvallásuk erősödését. Ha a történelemben csak szingularitásokról lehetne szó s a kétségtelenül meglévő ritmus, ellentétes tendenciák váltakozása, ismételt fölmerülése és hódítása figyelmen kívül maradna, — hogyan lehetne megérteni, hogy pl. a mának expresszionista törekvéseihez közelebb áll a középkor s a kelet inépek ókori értékelése, mint a mát közvetlen megelőző XIX. század pozitivizmusának állásfoglalása? Hogyan lehet a mát a tegnaptól levézetni, mikor közvetlen, belső kapcsolat inkább mutatható ki egymástól évezredekre eső jelenségek között, mint a kalendárium szomszédos lapjai között? A ritmus alapján való tájékozódás fényében az ellentétes, egymást kizáró világnézeteket, törekvéseket, értékeléseket egymásból

származtató fejlődés gondolata teljesen tudománytalannak tűnik fel.

A történelemnek mint tudomány-nak a művelésére való hívatottsága iránt már eleve kétséget támaszt az, aki a maga nemzetiségi, vallási, jogi, művészeti, politikai meggyőződéseit nem képes tudományos meggyőződéseitől elválasztani és értékel, mikor a megismerés feladatára vállalkozik. Történelmi munkában nem az író világnézete, vallása, politikája érdekel bennünket. Nem vagyunk kíváncsiak a jogérzetére, erkölcsi, gazdasági elveire. Pedig akár nyíltan, akár burkoltan értékel: nem a tárgyról beszél, hanem önmagáról tesz vallomást. Valamilyen eszmeirányzat álláspontján lehet költő, művész, államférfi, orvos, kereskedő. Bármilyen gyakorlati feladatra vállalkozhat. De a tudományba ezeket az elveket be nem viheti. Nem írhat történelmet sem a konzervativizmus, vagy liberalizmus, sem a szocializmus vagy anarchizmus álláspontjáról. *Ezeket*, mint a történetben szereplő elveket megismerni a feladat a tudományban. *Ezekkel* megismerni semmit sem lehet. Az ökonomiai (materialisztikus) történelmi felfogás alaptanul különböztet meg szellemi és anyagi kultú-

rát. Az emberi kultúra lényegénél fogva szellemi. A gazdasági viszonyokban is értékelések fejeződnek ki. Nincs al- és felépítmény. Az emberi élet minden viszonylata ugyanazon értékeléseken épül, nem pedig egyik viszonylat a másikon.

Egy lavina legördülése, egy hegycsuszamlás, egy villámcsapás, egy bibének a beporzása, egy timsó-kristály kialakulása: természetjelenségek s mint ilyenek nem jelentenek semmit. De más természettényekhez viszonyítva, azokkal való összefüggéseket, kapcsolatukat megállapíthatjuk. És megnyugszunk ebben a felcsínességben, mert nem áll módunkban az érzéki tényt értékelésekre visszavezetni. A természeti tényektől nem különböznek a történeti tények, amennyiben ezeket pusztán érzéki jelenségeknek tekintjük. Szellemi tudományhoz úgy jutunk, hogy az érzéki tényekben értékítéletek realizálását látjuk. A szellemi tudományokban (a történelemben is) nem a tényeknek egymással való kapcsolása a feladat, hanem a tényekben megrögzített értékelések fölfedése.

Aki tehát szellemi életünk jelenségeinek bizonyos csoportját egy másik csoportjából próbálja származtatni, egyiket a másikkal megmagya-

rázni, pl. a művészetet a gazdasági viszonyokkal, az irodalmat a politikával, az előtt homályban marad a szellemi tudományoknak a természet-tudományoktól elütő jellege. Az antropológiai, fajbiológiai, ökonomiai, geográfiai történelmi felfogások pedig éppen visszájára fordítják azt a viszonyt, amely a történeti tény és a benne megrögzített értékítélet között van. A pusztá földrajzi viszonyok nem történetalkotó tényezők, mint természeti adottságok nem is kerülhetnek a történetbe, hanem csak a rájuk vonatkozó emberi értékelések révén. A szellemi tudományok egyetlen tárgya az értékítélet. A szellemi tudományok sajátosságát, a természettudományok elütő jellegét homályosítja el az a felfogás, amely szerint a világnézet, az értékelő állásfoglalás, az eszme ereje csak „befolyást gyakorol“ a gazdasági, művészeti, politikai, erkölcsi, társadalmi viszonyok kialakulására. Mintha nélküle is kialakulhatna valamiképpen. Holott a szellemi tudomány tárgykörébe tartozó tárgyak éppen emberi értékeléseket rögzítenek meg és semmi egyebet.

A múlt eleven, egységes képének rekonstruálása sem egyjelentésű a múlt megismerésével. Ez a rekonst-

ruált kép éppúgy irracionális, mint az eredeti volt. De azért az nem művészi munka. A művész az érzéki valóságot nem a maga ténylegességében ragadja meg, hanem saját értékelésével közeledik hozzá. A múlt rekonstruált képe tehát még mindig történet és nem történelem. Az egymásmellé sorakoztatott képek ugyanis jelentenek valamit. De ennek a jelentésnek a felismerése külön feladat. Ez a jelentés még rejtve van előttem ha csak annyit tudok, hogy pl. a pápaság világi hatalma megerősödött, vagy hanyatlott; hogy a germán földközösséget felváltja a személyi birtoklásra nyugvó birtokrend a frank birodalom megalakulása idején; vagy hogy a nemzeti államok lassanként kialakultak.

A jelentés akkor válik világossá, ha a történet folyamán ismételt felépő hasonló jelenségek közös vonásaiban fölismerem ugyanazt a tendenciát, ugyanannak az értékelő irányzatnak ismételt megnyilatkozását. Hogy a történelemnek singularitásokkal van dolga, ez a körülmény nem téveszt meg a tudomány feladatait illetőleg. Meglátom a sok fától az erdőt. De csak nem törvényszerűséget állapítok meg? Így aggódnak a maguk történeti rekonstruk-

cióját a fejlődés gondolatára helyező hisztorikusok. Pedig ők azt a törvényszerűséget állítják, hogy a későbbi a korábbiból származik és tagadják a dolgok lényegben való megismétlődésének törvényszerűségét. Nem az a kérdés tehát, hogy lehet-e a történetre vonatkozólag törvényszerűséget megállapítani; hanem az, hogy a kétféle törvényszerűség közül melyik bizonyítható. Erre nézve itt csak annyit jegyzünk meg, hogy ellentétes eszmeirányzatok egymásból nem származhatnak. De ellentétes eszmeirányzatok ritmikusan váltokozva évezredekben keresztül, újra és újra diadalmaskodnak. Nem a konkrét tények, a szingularitások ismétlődnek a maguk kimeríthetetlen összetettségében, hanem az értékelő állásfoglalások a maguk irányzatosságában.

A fejlődés gondolata nem juthat el a történés lényegéhez. Csak a korábbiakhoz képest merőben új és éppen azért elképzelhetetlen dolgok előállításának a lehetősége van itt megengedve. Míg a ritmus törvénye szerint egy bizonyos irányzat után biztosan számíthatunk egy vele ellentétesnek a hódítására. Csak ezen az alapon tájékozódhatunk afelől, hogy honnan jöttünk, hol tartunk és merre

megyünk. A történelmi ismeretre igényt tartó államférfinak nem szingularitásokra, csak egyszer megjelenő és soha többé vissza nem térő konkrét tényekre, vagy metaforikus értelemben vett nagyobb és még nagyobb szingularitásokra van szüksége, hanem analógiákra, amiket a ritmus törvénye alapján lehet felmutatni.

A fejlődés gondolata azonban nemcsak azt foglalja magában, hogy a változás mássálevés, hogy ugyanaz a dolog folyton alakul; hanem azt is, hogy ez a más, ez az újabb, megváltozott dolog egyszersmind különb, tökéletesebb, vagyis értékesebb az előbbinél. Fejlettebb=tökéletesebb. Böhm Károly szerint az evolúciónak nincs semmi értelme, ha nem azt jelenti, hogy a későbbi a korábbinál tökéletesebb. Persze nehéz ennek a gondolatnak következetes alkalmazása a történet menetére. Ezért fejték meg a visszafejlődés fogalmával. Így áll elő a hanyatlás, így támadnak erkölcsstelen és ízléstelen korok. Ennek a megfejtelt „törvény”-nek a fonák-sága olyan esetekben tűnik ki rikítóan, mikor pl. az antik művészetet a középkorinál tökéletesebbnek tartják, a naturalizmust egészségesnek, tatlansága, hogy a hívek közül egyre

az expresszionizmust patologikusnak. Annyira nyilvánvaló már a fejlődésnek mint értékfogalomnak a tarthatóbban igyekeznek azt értéktartalmától megszabadítani. Csak teljes elvetéséig nem jutottak el még.

Annak a megállapításával, hogy a megismerés lényegesen különbözik az értékeléstől s hogy a kettő úgy viszonylik egymáshoz, mint a tudomány a tárgyához: eszik számos kérdés, amelynek fejtegetése meg szokta duzzasztani a történetfilozófusok kötetét. Ilyen mindjárt annak firtatása hogy micsoda végcél felé halad az emberi történet s hogy van-e ebben a haladásban fokozatos értékgyarapodás. Ha a válasz kedvező, akkor a fejlődés értékfogalma optimisztikus színezetet nyer, ellenkező esetben pesszimizmusról szoktak beszélni. Az értékelés mind a két esetben nyilvánvaló. Mégis lehetők tartják az egységes, végső norma megtalálását, melyből ez a cél levezethető volna. Eredményről persze szó sem lehet. Csak azt jegyezzük meg, hogy a végső cél tudományos megállapítására folytatott próbálkozások teljes meddősege nem jelenti az emberi értelem gyarlóságát; hanem csak azt, hogy a tudomány illetéktelenül cserélte fel a maga megismerő szempontját

a reá egyáltalában nem tartozó értékelés szempontjával.

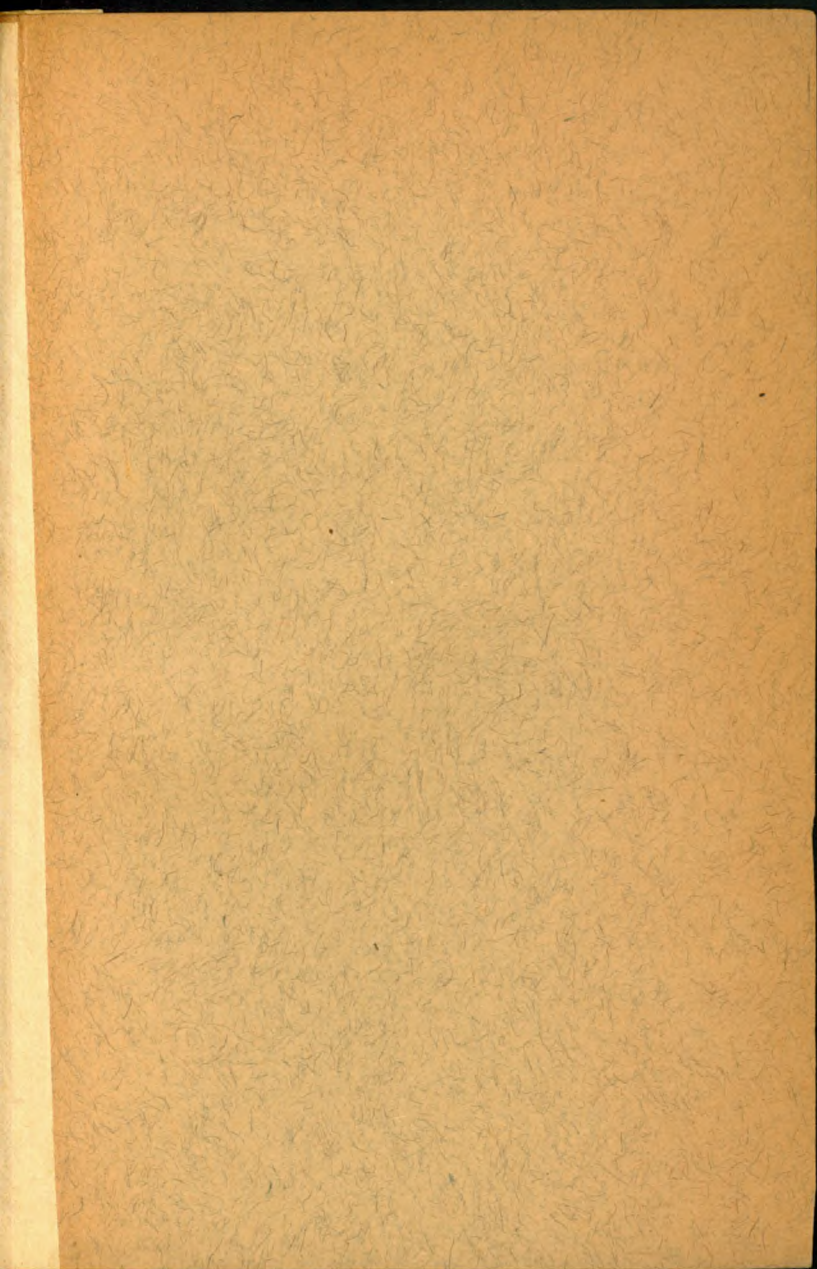
Arról is vitatkoznak, hogy a hősimáadásnak van-e „igaza“, vagy a kollektív erők teremő erejébe vetett hitnek. E két álláspont közötti „tudományos“ vitának sincs értelme. Világnézeti, vagyis szubjektív, értékelő s nem megismerő állásfoglalások ezek. Nem a tudományhoz, hanem a tudomány tárgyköréhez tartoznak. Idők folyamán ritmikusan váltokozva, a magyarázatra szoruló történeti jelenségek sajátosságaival bírnak.

Ellentétes értékelések időrendi váltokozásában érvényesülő ritmus megállapítására s az emberi történetnek ezen az alapon való felfogására Bodnár Zsigmond tette meg az első jelentős kísérletet. Ugyanazt a gondolatot fejtette ki évtizedekkel később Spengler, lényegtelen eltéréssel. Azóta gombamódra szaporodtak el az ú. n. hullám-elméletek. Mindezek többé-kevésbbé fogyatékos próbálkozások, melyek a dogmatizmusból meglehetősen kilábalnak; de megrekedtek a relativizmusban s ez meggátolta őket az értékelés és megismerés közötti lényeges különbség megpillantásában.

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
Bevezetés	3
Mi az akarat?	9
Mi az, ami létezik?	22
Mi az igazság?	36
Mi az érték?	52
Mi a szép?	71
Mi a történet?	88







Hollóssy János
könyvnyomtató

Budapest, VII,
Jósika-utca 20



